

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest umjetnosti
Ivana Lučića 3, Zagreb

Diplomski rad

Renesansni prijevodi Vitruvija u zagrebačkim bibliotekama

Studentica: Vedrana Marković
Mentor: dr.sc. Jasenka Gudelj
Studijske grupe: PUM/MUZ

Zagreb, 2013.

Zahvala

Prije svega, željela bih se zahvaliti profesorici dr. sc. Jasenki Gudelj na strpljenju, podršci i savjetima koje sam od nje dobila, ne samo tokom pisanja ovog diplomskog rada, već i za cijelog mog studija tijekom kojeg mi je prenijela brojna znanja i probudila interes i ljubav prema renesansi. Veliku zahvalnost dugujem i prof. Dr. Nataši Štefanec s Odsjeka za povijest za njezinu ljubaznu pomoć pri transkripciji i prijevodu ekslibrisa čime je mom diplomskom radu dala dodatnu vrijednost.

Sadržaj

1.Uvod.....	str.4
2.Marcus Vitruvius Pollio.....	str.5
3.Deset knjiga o arhitekturi.....	str.7
4.Vitruvije kroz srednji vijek.....	str.11
5.Otkrivanje Vitruvija u 15. i 16. stoljeću.....	str.12
6.Renesansni prijevodi Vitruvija u zagrebačkim bibliotekama.....	str.14
6.1.Vitruvius Teutsch, 1548.....	str.14
6.1.1.Prvo izdanje.....	str.14
6.1.2.Knjižnica HAZU i uloga Ivana Kukuljevića Sakcinskog.....	str.15
6.1.3.Naslovnica.....	str.19
6.1.4.Posveta i riječ prevoditelja.....	str.20
6.1.5.Tiskarske karakteristike.....	str.22
6.1.6.Ilustracije.....	str.24
6.2. Vitruvius, Pollio Marco, I dieci libri d'architettura, 1629. g.....	str.33
6.2.1.Prvo izdanje.....	str.33
6.2.2.Vitruvije u sklopu biblioteke Zriniane.....	str.35
6.2.3.Naslovnica.....	str.35
6.2.4.Posveta i riječ izdavača.....	str.37
6.2.5.Tiskarske karakteristike.....	str.38
6.2.6.Ilustracije.....	str.40
7.Zaključak.....	str.50
8.Popis literature.....	str.52

1. Uvod

Marcus Vitruvius Pollio, odnosno Vitruvije, kako ga danas jednostavnije nazivamo, rimski je pisac, teoretičar, arhitekt i inženjer antičkog Rima koji je djelovao u 1. st. pr. Kr. Najpoznatiji je kao autor slavnog djela *De Architectura libri decem*, izuzetno čitanog upravo u ranonovovjekovnom razdoblju. Od 16. stoljeća ovo je djelo nebrojeno puta bilo iznova tiskano i objavljivano kao značajno uporište za teoriju arhitekture. S vremenom je ovo djelo prevedeno na narodne jezike, čime je postalo dostupnije širokoj publici, baš kako je i sam Vitruvije želio. Ovim ću diplomskim radom pokušati pobliže prikazati dva ranonovovjekovna izdanja, odnosno prijevoda Vitruvija na talijanski i njemački jezik, njihov put do zagrebačkih biblioteka te utjecaj na umjetnost svog doba, ali i kasnijih perioda.

2. Marcus Vitruvius Pollio

Marcus Vitruvius Pollio, odnosno Vitruvije, je antički rimski pisac, teoretičar, arhitekt i inženjer koji je djelovao u 1. st. pr. Kr. (smatra se da je rođen o. 80. g. pr. Kr., a da je umro poslije 15. g. pr. Kr.). Najpoznatiji je kao autor djela *De Architectura libri decem* koje je veliku slavu postiglo u razdoblju renesanse.

U posljednje se vrijeme lik i djelo rimskog arhitekta nalaze u žiži istraživačkog interesa pa tako Indra Kagis McEwan istražila značenje i značaj Vitruvijeve traktata tijekom stoljeća.¹ Prirodu, primjenjivost i helenističke korijene Vitruvijeve proporcionalne sheme danas bolje poznajemo i razumijemo zahvaljujući radu njemačkih znanstvenika, posebice Burkhardta Wesenberga.² Elisa Romano u svojem djelu *La capanna e il tempio* istražila je njegove književne utjecaje i kulturni milje, dok je primjerice jezik kojim se autor služi ispitao Louis Callebat.³

Iako je Vitruvije u svoje doba bio od relativno malog značaja, njegov je „ponešto nejasan tekst bio izazov za renesansne duhove, pa je zagonetno pismo Vitruvija bilo interpretirano na različite načine⁴.“ Kako sam Vitruvije navodi u uvodnom dijelu prve od ukupno deset knjiga-poglavlja, bio je „zaposlen na građenju balista i škorpija i na popravljajući ostalih ratnih sprava.“⁵ Neki su ga čak nazvali „prvim svjetski poznatim inženjerom“. O Vitruvijevo životu malo se toga zna, čak postoje polemike oko njegovog imena. Postojali su neki pokušaji da se dokaže da je Vitruvijevo puno ime bilo Lucius Vitruvius Mamurra te da ga se poveže sa Mamurrom, osobom koja je služila kao *praefectus fabrum* u Hispaniji i Galiji pod upravom Julija Cezara. No ova tvrdnja nije prihvaćena, a i ne postoji razlog da bi se sumnjalo u Favencijeve spise iz kasnog 3. st. koji navodi da je Vitruvijevo prezime Pollio. Vjerojatno rođen kao rimski građanin, školovan je za arhitekta ali je zahvaljujući roditeljima dobio i široko teorijsko obrazovanje u svim područjima tadašnjeg znanja.⁶ Služio je rimskoj vojsci s još manje poznatim suvremenici Markom Aurelijem, Pubijem Minidijem i Gnejem Kornelijem za što su, kako Vitruvije napominje u uvodnom dijelu prve knjige, „...primili nagradu.“ U tekstu se zahvaljuje Augustu riječima: „Od kad si

¹ McEwen, Indra Kagis. *Vitruvius, Writing the body of architecture*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2003., str. 3

² Wasenberg, Burkhardt. *Augustforum und Akropolis*. Jahrbuch des Deutschen archaologischen Instituts 99, 1984., str. 161-185

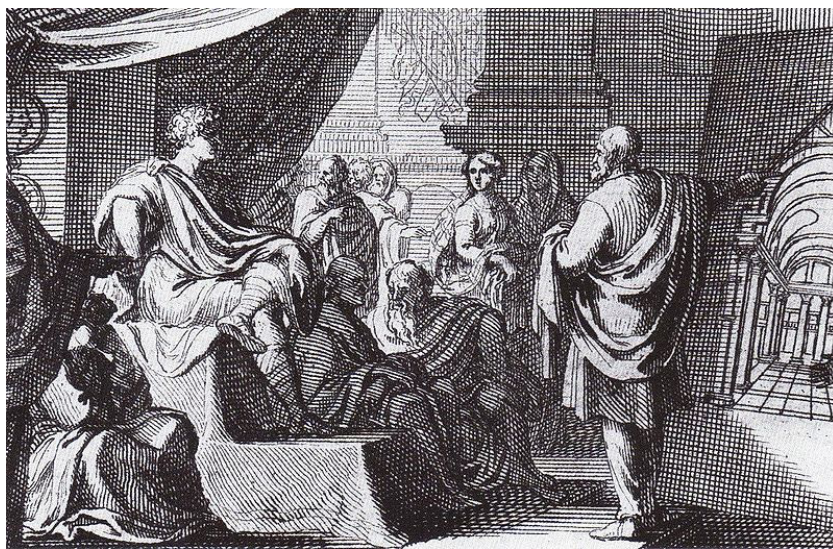
³ Romano, Elisa. *La capanna e il tempio*. Palermo: Palumbo, 1987.

⁴ Ranko Radović, Predgovor. U: *Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi*. Beograd: Građevinska knjiga, 2006., str. 8

⁵ Ranko Radović, Predgovor. U: *Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi*. Beograd: Građevinska knjiga, 2006., str. 8

⁶ Vladimir Bedenko, Pogovor. U: *Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi*. Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 221

mi to dao, nisi prestao sa naklonostima po sestrinoj preporuci.⁷“ Upravo je dakle zahvaljujući zagovoru Augustove sestre Oktavije Vitruvije dobio od Augusta stalni prihod koji mu je omogućio da se posveti pisanju svog djela.⁸ Vitruvije je opsluživao baliste (vrsta antičke artiljerije kojom su se na velike udaljenosti ispaljivale velike strijele), što je treća klasa u rimskom vojnom sustavu. Najvjerojatnije je služio kao zapovjednik baliste (viši artiljerijski časnik, senior), nadređen *doctores ballistarum* (stručnjacima artiljercima) i libratoresima, koji su u naravi rukovali oružjem. Iako je uglavnom poznat po svojim pisanim djelima, Vitruvije je također bio i arhitekt. Jedino djelo za koje sa sigurnošću možemo reći da je Vitruvijevo je bazilika u Fanu, sagrađena 19. g. pr. Kr. Građevina je nažalost nestala, te danas nije poznat njen izgled iako postoje pokušaji njezine rekonstrukcije. Prema kasnijim autorima bio je i nadzornik vodovoda grada Rima.⁹ Nesiguran datum njegove smrti samo potvrđuje kako za vrijeme života nije uživao veliku slavu. Vitruvije je bio Rimljanin, ali su mu, kao i cijeloj rimskoj kulturi tog razdoblja, glavni uzori grčki. On djeluje u vrijeme kad je Rim neprijeporni vladar Sredozemlja i zapadne Europe. Ponešto mrzovoljno promatra dramatične društvene promjene u Augustovo vrijeme i komentira ih na više mjesta. Nije izostavio kritizirati niti arhitekturu novih bogataša neprimjerenu društvenom položaju, kao ni neuspješne suvremene arhitekte.¹⁰



Vitruvije predstavlja Augustu svoje djelo

⁷ Ranko Radović, Predgovor. U: Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi. Beograd: Građevinska knjiga, 2006., str. 8

⁸ Vladimir Bedenko, Pogovor. U: Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi. Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 221

⁹ Vladimir Bedenko, Pogovor. U: Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi. Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 221

¹⁰ Vladimir Bedenko, Pogovor. U: Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi. Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 221

3. Deset knjiga o arhitekturi

De Architectura ili *Deset knjiga o arhitekturi*, djelo je od deset poglavlja nastalo u posljednjem periodu Vitruvijevo­g života. Jedino veliko djelo o arhitekturi koje je preživjelo još iz vremena antike, *De architectura* je s vremenom je postala tekst na koji su se svi drugi spisi o arhitekturi u velikoj mjeri referirali.¹¹ Djelo je posvećeno caru Augustu koji je živio od 63. g .pr. Kr. do 14. g. pr. Kr. Zahvalan za njegovu naklonost i dobročinstvo, Vitruvije u uvodnom dijelu knjige napominje kako se „...latio posla da za tebe [Augusta] napišem ovo djelo, jer sam vidio da si ti mnogo gradio, da još gradiš i da ćeš se u budućnosti, sudeći po veličini drugih djela, brinuti za javne i privatne građevine koje će se predati uspomeni potomstva.¹²“

Vitruvije svoje djelo naziva *corpus*, a jedini spomen njegove podjele u deset knjiga pojavljuje se na samom kraju Desete knjige koja govori o mehanici. Vitruvije možda nije u samom početku zamislio da će se njegov tekst sastojati od deset knjiga, ali nema sumnje da je gotov korpus koji je predstavljen Augustu brojio upravo deset svitaka. Deset odvojenih *volumina* od kojih se sastojala *De architectura* nisu bili poput konse­kutivnih poglavlja u srednjovjekovnim kodeksima i modernim izdanjima, već opipljive jedinice odvojenih svitaka koji su bili prvobitni medij Vitruvije­vih poglavlja. Svitci, dugački malo manje od 28 cm (27,94 cm), sastojali su se od štapova (*umbilici*), u koje se jedan kraj papirusne role ulagao i potom namatao. Linije teksta, pisanog u stupcima, išle su paralelno s dugim rubom svitka. Razmotan, svitak papirusa u prosjeku je bio između 20 i 30 metara dugačak.¹³ Odvojeni svici koji se bave različitim temama bili su Vitruvije­v način da dovede korpus znanja o arhitekturi do potpunog reda (*perfectam ordinationem*).¹⁴ Broj od deset knjiga očito nije bio slučajnost, već se radi o svjesnom uređivanju pojavnosti prema apstraktnim kriterijima. Podjela na deset knjiga daleko je od inherentne u tematskoj organizaciji ovog djela, štoviše, donosi prilično napet odnos s njom. Broj deset odabran je jer je savršen, potpun, a priroda je pokazala svoje savršenstvo stvorivši ljudske ruke. Prsti, odnosno ruke, ne samo da su osnovna mjerna jedinica u izgradnji već i sami sudjeluju u toj izgradnji.

Svaku od deset knjiga Vitruvije započinje uvodom. U Prvoj knjizi Vitruvije definira prirodu arhitekture te govori o obrazovanju arhitekta, dotiče se planiranja grada kao i izbora

¹¹ McEwen, Indra Kagis. *Vitruvius, Writing the body of architecture*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2003., str. 1.

¹² Vitruvije: *Deset knjiga o arhitekturi*. Beograd: Građevinska knjiga. 2006., str. 11-12.

¹³ McEwen, Indra Kagis. *Vitruvius, Writing the body of architecture*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2003. str. 42

¹⁴ McEwen, Indra Kagis. *Vitruvius, Writing the body of architecture*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2003. str. 39

gradilišta. Druga knjiga bavi se metodama i građevnim materijalima kao što su opeka, pijesak, kamen i drvena građa. Iduće su dvije knjige posvećene hramovima, odnosno sakralnoj arhitekturi i klasičnim redovima, dok Peta knjiga govori o javnoj arhitekturi poput trgova i bazilika, riznicama, zatvorima i vijećnicama, trjemovima i šetalištima te lukama, sa posebnim naglaskom na kazalište. U Šestoj se knjizi dotaknuo teme grčke i rimske kuće, njihovim proporcijama i mjerama u odnosu na prirodna svojstva mjesta te rasporedu prostorija u njima. Sedma knjiga donosi tehnike poput polaganja podova i izvođenja stropova, ali se isto bavi i bojama te zidnim slikama. Posljednje tri knjige bave se temama koje se danas ne ubrajaju u područje arhitekture. Osma knjiga bavi se temom vode, pronalaženja vode i cisternama, akvaduktima i slično, dok u Devetoj knjizi govori o geometriji i astrologiji. Strojevi za gradnju, naprave za dizanje, crpljenje vode, mlinovi, katapult i sprave za obranu samo su neki kojih se Vitruvije dotiče u posljednjoj od ukupno deset knjiga.

Vitruvije samu arhitekturu dijeli na tri dijela: graditeljstvo, gnomoniku (izradu satova) i strojarstvo. Nadalje, graditeljstvo dijeli na dva dijela: podizanje gradskih zidina i javnih građevina, te zidanje privatnih kuća. Javne građevine potom dijeli na one za obranu, sakralne i one za udobnost. Obrambene dijeli na zidine, kule i vrata. Sakralne dijeli na svetišta i hramove, a one za udobnost na luke, trjemove, trgove, kupališta, kazališta, šetališta i ostalo što se gradi u tu svrhu na javnim mjestima. Navodi kako se sve te građevine moraju graditi tako da se pazi na čvrstoću (*firmitas*), svrhu (*utilitas*) i ljepotu (*venustas*).¹⁵

Vitruvije je smatrao da će njegovo djelo *De architectura* biti od koristi. U predgovoru šestoj knjizi on kaže kako bi „...volio da i njegovo nastojanje uspije u tome da se ovim knjigama uveća ugled zbog opširnosti“, a nadalje navodi kako „ima na umu da mora pisati o neobičnim stvarima koje su mnogima nepoznate“, te je odlučio da piše u „kratkim knjigama da budu pristupačnije čitateljima. Tako će im biti lakše da ih razumiju.“¹⁶ U predgovoru Devetoj knjizi također piše o počastima koje bi trebale pripasti piscima koji „svim narodima vječno daju neizmjerne koristi.... Jer atlete vježbanjem jačaju samo svoje tijelo, a pisci ne jačaju samo svoj um, nego u knjigama spremaju pouke za proučavanje i izoštravanje duha svih ljudi.“¹⁷ *Omnes gentes* (lat. svi narodi) za koje se Vitruvije nada da će im biti na usluzi, nije nitko drugi nego narod koji čeka potvrdu kimanjem od strane cara u predgovoru prve knjige.

¹⁵ Vitruvije. Deset knjiga o arhitekturi. Beograd: Građevinska knjiga. 2006, str. 22

¹⁶ Vitruvije. Deset knjiga o arhitekturi. Beograd: Građevinska knjiga. 2006, str. 95-96

¹⁷ Vitruvije. Deset knjiga o arhitekturi. Beograd: Građevinska knjiga. 2006, str. 179

U često citiranom članku nastalom prije više od 40 godina, Frank E. Brown smatra da je Vitruvijeov cilj bio uzdizanje profesije arhitekata promjenom iz onoga što je smatrano kao graditeljski priručnik u slobodnu umjetnost čiji je uzor bila retorika.¹⁸ Kao autor ovog djela, Vitruvije je imao autoritet, odnosno *auctoritas*. U pravnoj sferi i, analogno, u političko-religijskoj, *auctoritas* je uključio povjerenje, uzajamne obveze, i dobru vjeru koju su Rimljani zvali *fides*. Sam je termin izveden od glagola *augeo*, što je označavalo povećanje, veličanje, odnosno uvećanje. Pod nazivom *aucores* bili su uključeni umjetnici i graditelji, ali i ljudi koji su „imali moć da donesu nešto u postojanje i/ili osiguraju da bi se neko postojanje nastavilo i održalo.“¹⁹ Vitruvije ističe u predgovoru Pete knjige kako nije mogao osigurati autoritet za svoj rad uvećavanjem tema kako su to pjesnici i povjesničari tada činili, jer kao pisac o arhitekturi mora, kaže, biti kratak. Upravo iz tog razloga, pribjegavajući metodama kamenoklesara, on upisuje "Imperator Cezar" na svoje djelo na način na koji klesar izdubljuje IMP. CAESAR na gredu javnog spomenika ili onaj koji isti simbol utiskuje na novac kako bi potvrdio njegovu vrijednost.²⁰

Vitruvije naglašava da njegovo djelo nije originalno, nego je sinteza brojnih drugih autora. Ne želi se proslaviti niti plagiranjem niti kritiziranjem tuđih radova, pa svaki put navodi izvore svojeg znanja.²¹ Vitruvije, kao i njegov suvremenik Livije²², smatra da su komentari mnemotehničko sredstvo. Livije govori kako njihov nestanak doprinosi zaboravu događaja koje je spomenuo u prvoj petini svog djela. Postavlja se pitanje što su zapravo *commentarius*? Za Vitruvija su komentari čini se bili vrsta pisanja u koju su arhitekti obično bili uključeni. U svom obraćanju o svrsi pisanja na početku prvog poglavlja *De architectura*, autor komentare (*commentarii*) shvaća kao svoje vlastite tekstove, ali i svoje arhitektonske izvore. Komentari također uključuju i druge komentare, ne samo arhitektonske. Kroz komentare, kako piše u predgovoru knjizi 7, mudrost predaka se prenose s generacije na generaciju, izgrađujući ih korak po korak kako bi došli do najvišeg stupnja suptilnosti.²³ Zaključujući prvo poglavlje piše: „...što se tiče područja moga rada i njegovih teoretskih

¹⁸ Brown, F.E. Vitruvius and the Liberal Art of Architecture. Bucknell Review II.4., 1963., str. 99-107.

¹⁹ McEwen, Indra Kagis. Vitruvius, Writing the body of architecture, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2003., str. 35

²⁰ McEwen, Indra Kagis. Vitruvius, Writing the body of architecture, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2003., str. 36.

²¹ Vladimir Bedenko, Pogovor. U: Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi., Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 222.

²² Tit Livije (59. pr. K. - 17.), rimski povjesničar čije je djelo *Povijest Rima* glavni izvor za proučavanje najstarije rimske povijesti

²³ McEwen, Indra Kagis. Vitruvius, Writing the body of architecture, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2003., str. 18.

pitanja, ja obećavam da ću ih, nadam se, u ovim knjigama nesumnjivo prikazati sa najvećim autoritetom, i to ne samo za graditelje već i za sve obrazovane ljude.“²⁴

Vitruvije je pretpostavio vezu između novca i linearnog mjerenja. Povezani istim "obračunom, računom, izračunom, računanjem", novac i mjerenje imaju isti *ratio* odnosno sustav. U *De architectura* ova se riječ spominje češće nego ijedna druga – čak 331 puta.²⁵ Vitruvije je vidio arhitekturu kao svrhovitu cjelinu, kao sustav temeljen na istom čvrstom odnosu koji je, za Katona, stoički sistem koji ju manifestira/otkriva/definira kao „dobro sazdanu, tako snažno sklopljenu cjelinu“. Upravo zbog te neupitne vrijednosti koherentnosti, *De architectura* pripada stoicizmu. Koherentnost je očigledno jedna od osnovnih osobina građevine. Materijali od kojih su građene trebali bi biti čvrsti i trajni. Za Vitruvija, koherentnost je značajka arhitekture (*architectura*) koja, kako pažljivo ističe, nije ista kao građenje. Arhitektura također ima i nešto što Vitruvije zove *officium* – tj. služba. *Officium* je imao veze, istodobno, s moralnom obvezom i javnim funkcijama ili položajima, nečiji položaj bio je ono što određuje nečiju obvezu. Ciceronov *De officiis* nastao 43. g. pr. Kr. izvršio je određen utjecaj na Vitruvijevo djelo. „Stvari“ koje su različitim disciplinama zajedničke mogu se sažeti u jednoj riječi: *ratio*, koja nije sasvim primjerena latinskom ekvivalentu grčke riječi *logos*. *Fabrica* (proizvodnja) i *ratiocinatio* (rasuđivanje) doveli su nas do poznavanja arhitekture, napisao je Vitruvije na početku prvog poglavlja prvog sveska. Prema njemu, *ratiocinatio* je zajednička svim učenim ljudima, dok je *fabrica* pitanje ponavljanja ručnih aktivnosti, navika stečena kroz dugo iskustvo.²⁶

²⁴ Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi. Beograd: Građevinska knjiga, 2006., str. 19

²⁵ McEwen, Indra Kagis. Vitruvius, Writing the body of architecture, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2003., str. 54.

²⁶ McEwen, Indra Kagis. Vitruvius, Writing the body of architecture, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2003., str. 61.

4. Vitruvije kroz srednji vijek

Sastavljajući dokaze o srednjovjekovnom poznavanju Vitruvija i njegovih *Deset knjiga o arhitekturi*, moderna su istraživanja demantirala tvrdnju da je ovo djelo bilo nepoznato sve do 1416. kada ga je otkrio Poggio Bracciolini²⁷. Danas je čak poznato da je Vitruvijevo djelo bilo dostupno Einhardt²⁸ i njegovom karolinškom učeniku Vussin²⁹, da se Alcuin od Yorka²⁹ referirao na dio njegovog teksta te da je Hrabanus Maurus³⁰ crtao prema idejama ovog rimskog pisca. Kopije Vitruvijeovog djela nalazile su se u srednjovjekovnim knjižnicama u Reichenau, Murbachu, Bambergu, Regensburgu, južnom Tirolu, itd. Kroz stoljeća koja su uslijedila, ovo se djelo širilo Europom, sve do Engleske, Španjolske i Poljske.³¹ Poznata su čak i imena nekolicine učenjaka koji su bili upoznati sa Vitruvijem, bilo kroz svih deset knjiga ili kroz isječke. Tijekom 15. stoljeća u Italiji nije bilo teško domoći se Vitruvijeovog teksta jer su se rukopisi prepisivali uglavnom za učenjake i kneževe. Bilo je poznato nekoliko rukopisa Vitruvija – jedan rukopis u knjižnici u Paviji iz 1431., dva rukopisa u vlasništvu obitelji Medici u Firenzi, jedan u vlasništvu Firentinca Francesca Sassetija, jedan je rukopis kopiran u Napulju 1453., jedan u Veneciji, itd.³²

Širok spektar informacija koje je Vitruvije nudio u svojem djelu, poput građevnih materijala, prirode vjetera i važnosti odabira dobrog gradilišta, bio je razlog zbog kojeg su i u srednjem vijeku crpili podatke iz njegovih tekstova, iako su građene drugačije građevine od onih koje Vitruvije navodi. Poznato je kako su često rađene skraćene verzije Vitruvijeovog teksta kako bi se djelo učinilo praktičnijim i očistilo ga se od nepotrebnih i nerazumljivih informacija. Ovo je djelo bilo toliko popularno jer su svi u njemu mogli pronaći nešto što ih je zanimalo – bilo da je riječ o arhitektima, astronomima ili glazbenicima. Kad se javio interes za antičku arhitekturu, nije bilo boljeg djela za teoretsko proučavanje iste. Ipak, korištenje ovog djela bilo je u jednu ruku ograničeno, jer su neki grčki i latinski izrazi bili nerazumljivi, što su ostali do danas. Primjerice, metoda gradnje zida bila je u srednjem vijeku i renesansi moguća jedino uz detaljno objašnjene ilustracije.³³ Vitruvijeov popis od devet disciplina predstavljao je obrazovanje jednog arhitekta. Pisanje je dolazilo prije ilustriranja, koje je za

²⁷ Rimski učenjak, pisac i humanist (1380.-1459.)

²⁸ Franački povjesničar i biograf Karla Velikog (oko 775.-840.)

²⁹ Savjetnik Karla Velikog, yorkški đakon (735.-804.)

³⁰ Franački benediktinski monah, arhiepiskop Mainza, autor brojnih traktata (780.-856.)

³¹ Krinsky, Carol Herselle. Seventy-Eight Vitruvius Manuscripts. u: Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, Vol. 30 (1967), str. 36-37.

³² Krinsky, Carol Herselle. Seventy-Eight Vitruvius Manuscripts. u: Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, Vol. 30 (1967), str. 38-39.

³³ Krinsky, Carol Herselle. Seventy-Eight Vitruvius Manuscripts. u: Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, Vol. 30 (1967), str. 41.

ovog autora svakako bilo manje važno. U originalno je djelo bilo uključeno svega deset ilustracija, od kojih do danas nije ostala sačuvana niti jedna. Iako su renesansni proučavatelji antičkog teksta u razdoblju renesanse često bili usmjereni prema grafičkoj vizualizaciji Vitruvijevega teksta kao najsigurnijeg sredstva za razumijevanje onoga što nam je htio reći, Pierre Gros nedavno je dokazao kako je Vitruvije sam namjerno izbjegavao crtanje te je posezao za grafičkim metodama tek nakon puno oklijevanja, jedino kada bi riječi potpuno iznevjerile. Za njega je pisanje moglo dati puno bolje objašnjenje nego crtanje, unatoč mišljenjima današnjih arhitekata. Pisanje, a ne crtanje, osnova je za sve razumne rasprave i predstavlja polje u kojem *De architectura* djeluje.³⁴ Svjestan da pisana riječ ipak nije dovoljna, Vitruvije je obećao čitateljima deset dijagrama i crteža. Moguće da je uvrstio i neke koje nije spomenuo. Ali ako su rukopisi koji su preživjeli reprezentativni uzorak onih koji su postojali u stoljećima prije ilustriranih izdanja Vitruvija, možemo vjerovati da je post-karolinško razdoblje naslijedilo nekoliko vizualnih pomagala iz antike za razumijevanje teksta.³⁵ Problem je što sve slike o kojima danas imamo spoznaju nisu istovjetne onima koje Vitruvije spominje u tekstu. Također, veliki problem Vitruvijevega teksta jest njegova transmisija, s obzirom da su se srednjovjekovni prepisivači borili s riječima čije je značenje izgubljeno tijekom generacija, pa je rezultat bio tek približan i ispremiješan izvornik.³⁶

5. Otkrivanje Vitruvija u 15. i 16. stoljeću

Doba Vitruvijeve velike popularnosti započelo je gotovo milenij i pol nakon njegove smrti, kada ga je navodno otkrio humanist Poggio Bracciolini u montecassinskoj samostanskoj knjižnici 1414. godine. Renesansnim se teoretičarima i majstorima ukazao autentični svjedok i izvor za antičku arhitekturu.³⁷ Već od druge polovine 15. stoljeća Vitruvijevega traktat doživljava brojna izdanja – oko 1486. godine u Rimu Giovanni Sulpizio da Veroli ili Johannes Sulpitius Verulanus, talijanski renesansni humanist i retoričar aktivan u periodu između 1470.-ih i 1490. godine, izdaje prvu tiskanu ediciju Vitruvijevega *Deset knjiga o*

³⁴ McEwen, Indra Kagis. *Vitruvius, Writing the body of architecture*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2003., str. 32.

³⁵ Krinsky, Carol Herselle. *Seventy-Eight Vitruvius Manuscripts*. u: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 30 (1967), str. 41.

³⁶ Rowland, Ingrid D. *Vitruvius in Print and in Vernacular Translation: Fra Giocondo, Bramante, Raphael and Cesare Cesariano*, str. 105 - 121; u: *Paper palaces, The Rise of the Renaissance Architectural Treatise*, edited by Vaughan Hart with Peter Hicks, Yale University Press, New Haven and London, 1998., str. 107.

³⁷ Vladimir Bedenko, *Pogovor. U: Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi*. Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 228.

arhitekturi. Djelo je štampano u Rimu između 1486. i kolovoza 1490. godine. Posvećeno je kardinalu Raffaeleu Riariu, nećaku Siksta IV. Slijede potom venecijanska edicija iz 1495. godine i firentinska iz 1496. godine. Početkom 16. stoljeća, točnije 1511. godine, fra Giovanni Giocondo u Veneciji izdaje filološki obrađeno i ilustrirano izdanje Vitruvijeva djela koje je postupno postajalo sve značajnije. Riječ je o djelu koje je opsežno ilustrirano drvorezima arhitektonskih detalja i tlocrta, strojevima i slično. Upravo se u ovom djelu prvi put, čini se, pojavljuje drvorez linije naslova s delfinima, jednim od najutjecajnijih ornamenata 16. stoljeća. Inicijali su naposljetku iluminirani ručno, u zlatnoj, zelenoj, plavoj i crvenoj boji, sa ispunjenjima praznina bijelom bojom.

Nakon njega, uslijedilo je talijansko ilustrirano izdanje Cesarea Cesariana iz 1521. godine, a potom je djelo prevedeno i na francuski te njemački jezik. Guillaume Philandrier nastavlja rad na tekstu pa u Rimu 1544. godine objavljuje svoje latinske bilješke na Vitruvijeve spis, koje postaju važni izvori za mletačkog humanista Danielea Barbaru koji u Veneciji 1556. godine objavljuje prijevod i komentare ovog antičkog teksta.³⁸ Barbarovo izdanje predstavlja kulminaciju proučavanja Vitruvija kroz renesansno razdoblje, i posljednje je značajno izdanje koje se pojavilo u Europi sve do Claude Perraulta i francuskog izdanja iz 1673. godine.³⁹

Za renesansne teoretičare, Vitruvije je prvi postavio i definirao važna pitanja u arhitekturi za sva vremena, kojima se utvrđuju bitne odrednice ne samo za arhitekta i njihove pokrovitelje, nego za sve obrazovane ljude. Počevši s Albertijevim djelom *De re aedificatoria libri decem* sredinom 15. stoljeća, Vitruvije je bio glavna, ako ne i jedina, referenca arhitektonskih rasprava. Autoritet djela *De architectura* nije narušen ni za vala kritičkog napuštanja antičkih tekstova koji su pratili znanstvenu revoluciju 17. stoljeća. Krajem 18. stoljeća djelo se više ne smatra izvorom osnovnih znanja o arhitekturi, već tekstom koji se istražuje u svrhu dobivanja informacija o antičkoj arhitekturi.⁴⁰

Od početka izdavanja Vitruvija mogu se razabrati dva smjera pripreme tekstova. S jedne strane humanisti nastoje rekonstruirati što točniju varijantu teksta uspoređujući više različitih rukopisa, koristeći se drugim antičkim autorima kako bi razjasnili nejasnoće. S druge strane su arhitekti i drugi autori koji su, pokušavajući tekst učiniti jasnijim, dodavali

³⁸ Gudelj, Jasenka, Dubravka Botica. katalog izložbe ARTE ET MARTE: Knjige o arhitekturi u Zriniani, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb, 2012., str. 47.

³⁹ Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi. Pogovor: Vladimir Bedenko, Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 229.

⁴⁰ McEwen, Indra Kagis. Vitruvius, Writing the body of architecture, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2003., str. 2

ispravke za koje nisu imali potvrde u izvorima. Ilustracije pojedinih izdanja ponekad su izvanredno kvalitetne i važan su dokument za shvaćanje arhitekture svog vremena.⁴¹

6. Renesansni prijevodi Vitruvija u zagrebačkim bibliotekama

Dvije zagrebačke biblioteke, Nacionalna i sveučilišna knjižnica i knjižnica Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, posjeduju značajne primjerke prijevoda na njemački i talijanski jezik Vitruvijevih *Deset knjiga o arhitekturi* iz 16. i 17. stoljeća. Riječ je o dva značajna, bogato ilustrirana izdanja s komentarima koja se čuvaju u posebnim uvjetima te izlažu javnosti samo u posebnim prilikama.

6.1. Vitruvius Teutsch, 1548.

6.1.1. Prvo izdanje

U Dürerovo doba, Njemačka i Nizozemska imali su svoje epizodne i personalizirane susrete s mislima talijanske renesanse. Jedini njemački doprinos teoriji arhitekture bio je Dürerov traktat o utvrdama iz 1527, dok je središnja Europa podlijegala Serlijevom utjecaju i učincima dijelova njegovo traktata. Njegova Četvrta knjiga prevedena je na nizozemski 1539., a potom i na njemački 1542., te je inspirirala brojna druga djela, pogotovo u Njemačkoj, reducirajući teoriju arhitekture na traktate koji se bave isključivo pitanjima arhitektonskih redova. Autori ovih izdanja uglavnom nisu izravno poznavali antiku ili renesanse talijanske primjere, već su preuzimali ono što su mogli saznati od Serlia. To je dovelo do teorije arhitekture koja je proizašla iz knjiga i zbirka gravura.⁴² Pored ovih derivacija samog Serlia, pojavili su se pokušaji prilagodbe Vitruvija potrebama Sjeverne Europe.

Samo godinu dana nakon izdanja francuskog prijevoda Jeana Martina Vitruvijevih *Deset knjiga o arhitekturi* (izdanog u Parizu 1547., u doba kralja Henrya II), izlazi tzv. *Vitruvius Teutsch*, odnosno edicija njemačkog prijevoda Walthera Hermanna Ryffa. Knjiga je objavljena u Nürembergu, a za ilustracije je bio zadužen rezbar Peter Flötner, koji je

⁴¹ Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi. Pogovor: Vladimir Bedenko, Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 229.

⁴² Kruft, Hanno Walter. A History of Architectural Theory from Vitruvius to the Present, Princeton University press, N. Y., 1994., str.166.

vjerojatno sam rezao blokove u drvetu, iako to nije dokazano.⁴³ Osim arhitekturom, knjiga se bavi i širokim spektrom znanstvenih i inženjerskih tema. Kako je sam Ryff napisao u predgovoru, djelo je bilo namijenjeno svima, bilo da su se bavili ručnim radom ili bili radnici, graditelji, slikari, skulptori i sl., svima koji su koristili umjetnička zvanja i alate.

Walther Hermann Ryff, latinskog imena Gualtherus Hermenius Rivius, rođen je oko 1500. godine u Strasbourgu. Ryff je imao veliko znanje o ranije objavljenim renesansnim spisima o arhitektonskoj teoriji, a godinu dana prije njegova prijevoda Vitruvija, objavio je značajnu količinu tekstova i komentara na tu temu, na njemačkom jeziku, uglavnom iz talijanskih izvora.⁴⁴ Walther Ryff je 1543. godine u rodnome gradu izdao latinski tekst Deset knjiga o arhitekturi. Nedugo poslije, on u Nürnbergu 1547. publicira isprva jedan njemački komentar Vitruvija, takozvanu Arhitekturu, a 1548. izlazi u istome gradu prvi njemački prijevod Vitruvijevog predloška "Vitruvius Teutsch", ključno djelo renesansne teorije arhitekture njemačkog govornog područja. Izvorni antički tekst je ovdje prikazan i komentiran, a u komentarima Ryff se oslanjao na Cesarianovo izdanje Vitruvija (Como, 1521.) i na traktate o arhitekturi Sebastiana Serlia. Djelo daje dojam da je Ryff bio nestrpljiv prikazati svoj širok interes na dobrobit svojih lingvistički manje darovitih suvremenika, a možda i ne čudi što je u to vrijeme napravio samo opći spomen svojih izvora, bez posebnih referenci, dajući dojam da je on sam bio začetnik ideje koju izlaže. Ryff se usredotočuje na temu perspektive i geometrije, preuzimajući u velikoj mjeri tekst i ilustracije iz Serlijevih Knjiga I i II, koje su bile objavljene 1545., koje su bile dostupne kao njemački prijevodi još od 1542. godine.⁴⁵

6.1.2. Knjižnica HAZU i uloga Ivana Kukuljevića Sakcinskog

Primjerak knjige Vitruvius Teutsch iz 1548. godine čuva se u knjižnici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Riječ je o prvom izdanju, knjizi s drvenim koricama presvučenim smeđom kožom, a kopče koje je imala nažalost nisu sačuvane. Najstarije knjige u fondu datiraju već od samog osnutka Knjižnice 1861. godine, kada je odvjetnik Adalbert Schauff darovao Knjižnici 600 knjiga.⁴⁶ Najvrednija je biblioteka Ivana Kukuljevića Sakcinskoga,

⁴³ Enciklopedija likovnih umjetnosti 2. Zagreb: Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, 1962.

⁴⁴ Kruft, Hanno Walter. A History of Architectural Theory from Vitruvius to the Present, Princeton University press, N. Y., 1994., str.166.

⁴⁵ Kruft, Hanno Walter. A History of Architectural Theory from Vitruvius to the Present, Princeton University press, N. Y., 1994., str. 167.

⁴⁶ www.knjiznica.hazu.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=60

znamenitog hrvatskog povjesničara i političara, koju je Akademija otkupila 1868. godine, a imala je čak 10.000 svezaka knjiga. Ona ujedno čini i jezgru tog najvrednijeg fonda. Tijekom vremena Knjižnica je obogaćivala svoj fond – kupnjom, zamjenom te darom. Pojedini uglednici poklanjali su Knjižnici Akademije velik broj svojih knjiga, a nerijetko su i čitave privatne biblioteke dospijevale u Knjižnicu. Od 1975. godine stare i rijetke knjige posebno su zaštićene i pohranjene u trezoru u kontroliranim i optimalnim mikroklimatskim uvjetima.⁴⁷

Na predlistu nalazimo više različitih teško čitljivih ekslibrisa na njemačkom jeziku iz 1555., 1609., 1660. godine i na latinskom jeziku iz 1884. godine.

„Im 1555 hadt mir, Simon? hittel maler, G[nedigister] herr H[err] Christoff von Gendorff dises buch victruvius vmb einen vngrischen gvlden gelassenn.“

(Godine 1555, meni ??? slikaru, ustupio je milostivi gospodin Christoff von Gendorff ovu Vitruvijevu knjigu za jedan ugarski gulden.)

„Im 1609 den 16 ianuary hatt mir Matz Kleiwechtter, dises buch wider geschicktt, welchs er mir im 1555 iar abgeborgett hatt, hatt es 54 iar hintter Sich gehabt.“

(Godine 1609, na 16. siječnja, Matz Kleiwechtter mi je opet poslao (vratio) ovu knjigu, koju je od mene posudio 1555. Imao ju je kod sebe 54 godine.)

„Anno 1660 den 29 May hab Ich Michael Maximilianus Sommer von Goldtberg auß Schlesigen Burger in Brauna Damalen wohnhafft in Trautenau dieses buch im bundt außbessern Lassen so Ich A[nn]o 1650 den 8 Augusti ererbet Von Meinem Vatter Nach seinem Seeligen Todt Nahmens Paul Sommer Burger vnnd Tieschler in Brauna auch von Holdtberg gebürttig. Signatum Trautenau. Den 31 May 1660“

(Ja Michael Maximilian Sommer od Goldberga u Šleskoj, građanin u Braunau, tada nastanjen u Trautenau, dana 29. svibnja 1660. godine uvezao sam (doslovno: uvezom sam dao poboljšati) ovu knjigu koju sam dana 8. kolovoza 1650. godine naslijedio, nakon njegove smrti, od svog oca, imenom Paula Somera, građanina i stolara u Braunau, također rođenog u Goldbergu. Potpisano u Trautenau Dana 31. svibnja 1660.)

Bilješka na latinskom jeziku na predlistu knjige iz 1844. godine identificira Ivana Kukuljevića Sakcinskoga kao posljednjega vlasnika prije ulaska u fundus knjižnice HAZU.

„Anno 1844 Ist dieses Buch aus einer alten Felöstnolihen? Bibliothek in Croatien in meinen Handen gerathen, durch Geschenk.“ Ivan Kukuljević Sakcinski

⁴⁷ http://knjiznica.hazu.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=60

[illegible]

Ivan Kukuljević Sakcinski (Varaždin, 1816. – Puhakovec, 1889.), hrvatski historičar, književnik, političar, konzervator i arhivist jedna je od prvih ličnosti koji je svoj individualni napor usmjerio ka projektiranju i organiziranju društvenih inicijativa.⁴⁹ Za njega je politička karijera bila samo pomoć pri realizaciji za njega onog najbitnijeg – kako prikazati, očuvati i kritički analizirati povijesti našeg naroda, osvijetliti razvoj znanosti i umjetnosti kao najvažnije sastavnice svijesti jednog naroda.⁵⁰ Osniva Društvo za povestnicu jugoslavensku čime je omogućen organizirani i sustavni rad na prikupljanju građe. „Sbirka društva“ obuhvaćala je svu građu, uključujući povijesne izvore i knjige.⁵¹ Glasilo Društva, nazvano „Arkiv za povjestnicu jugoslavensku“ bilo je zamišljeno kao mjesto publiciranja prikupljene povijesne građe, raznih izvještaja, znanstvenih obrada povijesnih tema te informacija o radu Društva. Kao državni arhivar i predsjednik Društva, on putuje s banskom preporukom u

⁵¹ Zgaga, Višnja. Ivan Kukuljević Sakcinski i njegov doprinos zaštiti pokretne kulturne baštine; u: Muzeologija, no.32, travanj 1995., str.8/9.

džepu koja mu otvara vrata svih javnih i privatnih arhiva, zbirki i biblioteka.⁵² Kukuljević je bio upoznat s prvim općim pregledima povijesti umjetnosti ili nekog njezinog segmenta što su nastajali prvenstveno iz pera njegovih suvremenika u okviru tzv. Berlinske škole povijesti umjetnosti – Franza Kuglera i Carla Schnaasea, kao i prikazima talijanske umjetnosti.⁵³ Širok raspon interesa odnosno područja djelovanja Ivana Kukuljevića ne bi bio moguć bez njegove ljubavi prema knjigama koje predstavljaju osnovni operativni medij njegovog znanstvenog istraživanja.⁵⁴ O tome kako dolazi do većine knjiga za svoju biblioteku saznajemo iz korespondencija, izvješća s putovanja i dnevnika bilješki koje je vodio. Kukuljevićeva putovanja bila su nenadomjestiva etapa znanstvenog istraživanja, jer tada radi u bibliotekama i arhivima informirajući se iz prve ruke o različitoj povijesnoj dokumentaciji, nabavlja pisane i druge spomenike za vlastitu zbirku u svrhu objavljivanja, informira se o literaturi i nabavlja knjige, razgledava umjetničke i graditeljske spomenike.⁵⁵ S povijesno-umjetničkom literaturom dolazi u doticaj vjerojatno već u ranoj mladosti, kada ga kao mladog časnika počinju zanimati historijske knjige i lijepe umjetnosti, a 1842. u Veneciji upoznaje Giuseppea Valentinellija, bibliotekara venecijanske Marciane koji će mu djelomično pomoći u prikupljanju literature iz povijesti europske umjetnosti. Uz Veneciju, najdostupnije zbirke bile su mu u Beču te Budimpešti.⁵⁶ Osim Valentinellija, informacije dobiva i od suradnika odnosno prijatelja Andrije Torkvata Brlića u Londonu te Petra Mančuna u Rimu. Kao vlasnik sustavno prikupljane biblioteke od oko 12 000 književnih svezaka i autor prve bibliografije za povijest jugoslavenskih naroda, Kukuljević je pokretač bibliotečnih znanosti, kao sakupljač umjetnina i konzervator nezaobilazan za povijest muzeologije i zaštite spomenika. Kao autor prvog nacionalnog leksikona umjetnosti, on je prvi hrvatski pisac na području povijesti umjetnosti i muzikologije, ali i moderne biblioleksikografije.⁵⁷

⁵² Mance, Ivana. Ivan Kukuljević Sakcinski : povijest umjetnosti i politika u Hrvatskoj druge polovine 19. stoljeća. Doktorska disertacija. Zagreb, 2009./2010., str. 30.

⁵³ Mance, Ivana. Ivan Kukuljević Sakcinski : povijest umjetnosti i politika u Hrvatskoj druge polovine 19. stoljeća. Doktorska disertacija. Zagreb, 2009./2010., str. 19/20.

⁵⁴ Mance, Ivana. Ivan Kukuljević Sakcinski : povijest umjetnosti i politika u Hrvatskoj druge polovine 19. stoljeća. Doktorska disertacija. Zagreb, 2009./2010., str. 73.

⁵⁵ Mance, Ivana. Ivan Kukuljević Sakcinski : povijest umjetnosti i politika u Hrvatskoj druge polovine 19. stoljeća. Doktorska disertacija. Zagreb, 2009./2010., str. 158.

⁵⁶ Mance, Ivana. Ivan Kukuljević Sakcinski : povijest umjetnosti i politika u Hrvatskoj druge polovine 19. stoljeća. Doktorska disertacija. Zagreb, 2009./2010., str. 75-77.

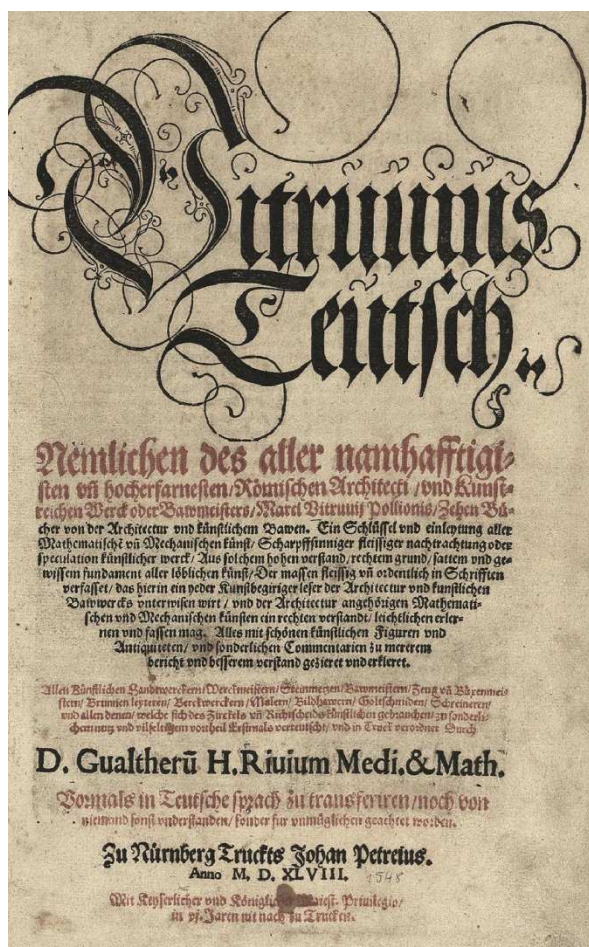
⁵⁷ Mance, Ivana. Ivan Kukuljević Sakcinski : povijest umjetnosti i politika u Hrvatskoj druge polovine 19. stoljeća. Doktorska disertacija. Zagreb, 2009./2010., str. 24.

6.1.3. Naslovnica

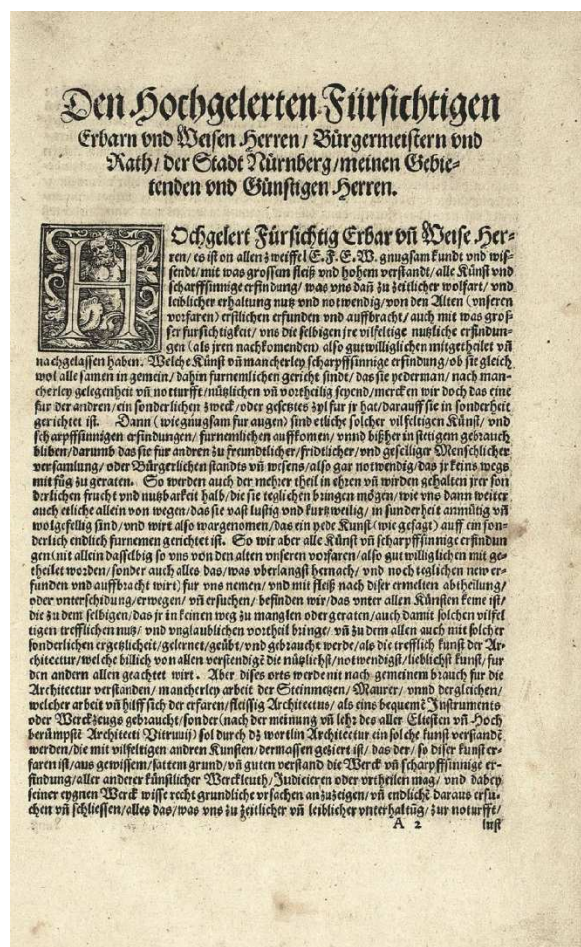
Gotovo pola naslovne stranice zauzima naslov knjige Vitruvius Teustsch, napisan velikim crnim slovima na gotici. Gotica ili gotičko pismo je naziv za oblik latinice u upotrebi u Europi od 1150. do oko godine 1500. godine, nakon čega se njena upotreba uglavnom ograničava na zemlje njemačkog govornog područja, odnosno kasniju Njemačku, gdje se zadržala sve do 1942. godine, kada su je, tokom Drugog svjetskog rata, iz službene upotrebe izbacili nacisti. Gotica se razvila iz tzv. karolinške minuskule. Prednost tog pisma je bila u izduženim slovima koje je bilo relativno lako smjestiti na stranicu papira. Sam izraz gotsko pismo se prvi put pojavio u renesansnoj Italiji u 15. stoljeću, gdje je „gotski“ imao isto značenje kao „barbarski.“

Daljnji tekst ispod naslova, kombiniran crvenim i crnim slovima različitih veličina, kaže kako Ryff daje uvid u Deset knjiga o arhitekturi slavnog rimskog arhitekta i graditelja Marcusa Vitruvija Pollia, kojima omogućuje lako učenje i razumijevanje arhitektonskih matematičkih i mehaničkih umjetnosti. Dalje u tekstu navodi kako se knjiga pojavljuje po prvi put na njemačkom jeziku za korištenje i dobrobit svima koji se bave umjetničkim radom, graditeljima, graditeljima sprava i vozila, kopačima bunara, drvodjelcima, slikarima, kiparima, zlatarima, tesarima, zapravo svima koji „koriste umjetnički naslov i alate.“ Naslovnica potom nešto većim crnim slovima donosi ime autora knjige D. Gualtherü H. Riium, doktora i matematičara. Pri dnu stranice saznajemo kako je knjigu tiskao Johan Petreius u Nürnbergu 1548. godine, te dodaje kako je „povlašten s kraljevskom potporom kralja, za godinu dana, ali ne kasnije.“⁵⁸

⁵⁸ Nemlichen des aller namhafftigsten und hocheffarnesten Römischen Architecti und Kunstreichen Werck oder Bawmeisters Marci Vitruvij Pollionis. Zehen Bücher von der Architectur und künstlichem Bawen. Ein Schlüssel und einleytung aller Mathematischen und Mechanischen künst Scharpffsinniger fleissiger nachtrachtung oder speculation künstlicher werck Aus solchem hohem verstand rechtem grund sattem und gewissem fundament aller löblichen künst Der massen fleissig und ordentlich in Schrifften verfasst das hierin ein yeder Kunstbegiriger leser der Architectur unnd kunstlichen Bawwercks unterwisen wirt und der Architectur angehörigen Mathematischen unnd Mechanischen künsten ein rechten verstandt leichtlichen erlernen und fassen mag. Alles mit schönen künstlichen Figuren und Antiquiteten unnd sonderlichen Commentarien zu mehrerem bericht und besserem verstand gezieret und erkleret. Allen Künstlichen Handtwerckern, Werckmeistern, Steinmetzen, Bawmeistern, Zeug und Büxenmeistern, Brunnen leyteren, Berckwerckern, Malern, Bildhawern, Goldtschmiden, Schreineren und allen denen welche sich des Zirckels und Richtscheids künstlichen gebrauchen zu sonderlichem nutz und vilfeltigem vorthail Erstmals verteutscht und in Truck verordnet.



Naslovna stranica



Prva stranica posvete

6.1.4. Posveta i riječ prevoditelja

Nakon naslovne stranice, Walther Ryff piše podužu posvetu i to „Učenim, dalekovidnim, i mudrim ljudima, gradonačelnicima i vijećnicima u gradu Nürnbergu, mojim naklonjenim nadređenima“, što je promjena u odnosu na ostala izdanja, koja su bila posvećena vladarima i pripadnicima najvišeg klara.⁵⁹

Vitruvijev kompendij Ryff smatra iznimno važnim antičkim nasljeđem, nastalim čuvanjem i prenošenjem znanja i vještina kroz brojne generacije. Autor smatra kako se umjetnost arhitekture s pravom smatra najuglednijom, korisnom, ključnom i omiljenom među

⁵⁹ Den hochgelerten Fürsichtigen Erbar und Weisen herren Bürgermeistern und Hath der Stadt Nürnberg meinen Gebietenden und Günstigen herren. Hochgelert Fürsichtig Erbar vnd Weise herren es ist on allen zweiffel E.F.E.W. Gnugsam kunst vund wissent mit was grossem fleiß vnd hohem verstandt alle künst vnd scharffsinnige erfindung was uns d vund zu zeitlicher wolfart vnd leiblicher erhaltung nuz vnd notwendig von den Alten (unseren vorfaren) erstlichen erfunden vnd auffbracht auch mit was grosser fursichtigkeit uns die selbigen jre vilfeltige nuzliche erfindun nachgetassen haben.

svim umjetnostima, te navodi kako je ista kolektivni čin. Svijest o povezanosti prošlosti, sadašnjosti i budućnosti za njega je temelj razvoja kako ljudi, tako i arhitekture, jer svakim novim znanjem, dostignućem i vještinom, rastemo kao vrsta, ali raste i napreduje i arhitektura.

Baš kao i Vitruvije, Ryff se u posveti dotaknuo teme porijekla, nastanka i svrhe arhitekture „koja mnogo govori sama po sebi, nije služila samo kao zaklon i zaštita od neugodnog vremena, tuče, mraza, vjetra, hladnoće i kiše, već i od opasnih i zlonamjernih ljudi, divljih životinja, kao zaštita od mnogih opasnosti i katastrofa.“ Umjetnost i značajni izumi predstavljaju temelje i alate neophodne za funkcioniranje života civiliziranog čovjeka.⁶⁰ Kao primjer autor nadalje u tekstu navodi najvažnije gradnje, primjerice citadele i dvorce, gradske zidine, luke, vrata i grobnice i sl., koje su izgrađene ponajprije iz praktičnih razloga (zaštita od vremenskih nepogoda i neprijatelja), ali su sve redom imale i umjetničku vrijednost. Za Ryffa je „njihova priroda bez premca, jer su inovacije u arhitekturi rezultat savladavanja poteškoća, a arhitektura, koja obuhvaća niz ljudskih djelatnosti, ima univerzalnu vrijednost. Stoga je, kako Ryff kaže, „smjestio u ovu knjigu prikladan i praktičan rad s najvećom pažnjom koja opisuje arhitekturu, kako bi cijela umjetnost sa svim svojim dijelovima mogla biti predstavljena u kratkom sažetku, kao u besprijekornom ogledalu, sa svim umjetnostima, ne baš kao jeftino ili skupo blago, već kao ispravan, pouzdan i sveobuhvatni temelj za sve umjetnosti koje idu uz arhitekturu.“

Ryff se dotiče problematike jezika, posebice nepoznavanja latinskog. Kako kaže, pitanje umjetničko-matematičkih spekulacija su do sada shvaćali mnogi odlični, obrazovani i poznati ljudi pojedinih naroda, a prijevod Vitruvija sad će to znanje približiti ljudima u Njemačkoj nakon talijanskog, španjolskog i francuskog prijevoda. Nadalje u tekstu autor daje obrazloženje zašto se prihvatio pothvata izdavanja ove knjige na njemačkom jeziku. Kako sam kaže, „imao je dobru namjeru i želju da oduševljeno ponudi i napravi pomake u ekspertizi nužnih radnji i napora, ponajviše kod obične upotrebe važne matematičke umjetnosti, također povezane s arhitekturom. U tom smislu, i ostali bi morali postupati tako. Usprkos njegovim nedostacima, preuzeo je na sebe napor da s dobrom voljom podijeli razne knjige najvećih arhitektonskih vještina te predoči i prenese sve umjetničke stvari u običan i jednostavan njemački jezik.“

⁶⁰ Dann wir noch heutigs tags fur augen sehen das allein diese kunst vnd vilfeltige scharpffsinnige erfingung das furnembst vnd notwendigst mittel ist dadurch wir in fridlicher Bürgerlicher beywonung vns erhalten erneren vnd auffbringen also das wir nit wol anderst halten oder erachten könden dann das vns dise kunst von GDT dem HERREN aus sonderlichem Genedigem Väterlichem willen vnnd schickung zu Schuß vnd Schirm Meschlicher vnuermüglicheit verliehen vnd geben sey.

Po Ryffovom mišljenju, Vitruvijeve knjige ne samo da će opisati umijeća potrebna za gradnju, već i sve ostale umjetnosti vezane uz arhitekturu, kao što su matematika i mehanika.

Dotiče se mnogih profesija koje su vezane uz arhitekturu poput medicine, te izrijekom navodi autore koji su ga inspirirali: Luca Pacioli, Cesare Cesariano, Benedetto Giovio, Bono Mauro, Leon Battista Alberti, Guillaume Philandrier, Sebastiano Serlio, Marcello Nonio, Oronce Fine, Nicola Tartaglia. Njihovi tekstovi iz arhitekture i usko povezanih umjetnosti bili su značajni za Ryffove aktivnosti. Osvrće se i na brojne druge umjetnike i njihova djela koja ne smatra korisnim ni razumljivim zbog nedostatka unutarnje strukture, što će on pokušati premostiti svojim djelom. Kao „mudar i svestran arhitekt“, Vitruvije se čvrsto držao prvo svemoćnog Julija Cezara, a kasnije i Augusta, kako bi njegove knjige i tekstovi bili izvrstan poklon i častan dar, te je svatko tko je primio takvu knjigu morao to i cijiniti, a zbog čega su bile poželjne i izdavačima. Ryff je smatrao da Vitruvijeve knjige i dalje treba publicirati u ime onih koji ih prenose na strane jezike, te za sve one koji djeluju u arhitekturi i umjetnostima povezanim s njom.

Na samom kraju posvete kaže kako je pod slavnim i daleko poznatim imenom E.F.E.W., proširio i objavio ovo Vitruvijevo djelo, sa svim prednostima i na korištenje svim likovnim entuzijastima. Hvali ga i kaže da „E.F.E.W. ima, ne samo posebno prijateljsko raspoloženje i dobre namjere, već također nastoji služiti i biti od zajedničke koristi i stručnosti za svakog klijenta.“ Na dnu stranice saznajemo da je posveta napisana u Würzburgu 16. veljače 1548. godine.

6.1.5. Tiskarske karakteristike

Nakon crveno – crne naslovnice koju krasi veliki natpis *Vitruvius Teutsch* na gotici, te posvete koja se proteže na idućih pet stranica, slijedi četiri strane dugačak sadržaj. Na sadržaj se nastavlja popis ilustracija, odnosno objašnjenje značenja svih ilustracija kojima svih deset knjiga obiluje te na kojoj ih stanici možemo pronaći, a nakon njega autor donosi abecednim redom popis svih pojmova koje je koristio u knjizi, podijeljen u dvije kolone. Numeriranje stranica započinje tek s Prvom knjigom, rimskim brojevima u gornjem desnom uglu označeni su listovi (*folia*). Svaka od knjiga, odnosno poglavlja istaknuta je naslovom na vrhu stranice koji se ističe od ostalog teksta. Svaka je knjiga podijeljena u poglavlja koja nose svoje naslove i broj te započinje uvodom. Nakon pojedinih poglavlja slijede Ryffovi komentari kako bi tadašnji suvremeni arhitekti, ali i ostali čitatelji bolje shvatili Vitruvijeve riječi. Radi lakšeg

snalaženja, pri vrhu poledine svakog lista (*verso*) stoji ispisan riječima broj knjige (Das Erst Buch Vitruvij ecc.), dok u nastavku reda na desnoj stranici (*rect*) stoje riječi Von der Architectur te broj poglavlja koji se na toj stranici nalazi. Na kraju svake knjige stoji: Endt des Ersten Buchs Vitruvij (ovisno o kojoj knjizi se radi). Osim numeriranja, autor na kraju svake stranice u zasebnom redu ponavlja riječ koja će biti prva riječ na idućoj stranici, na taj način izbjegavajući mogućnost da se knjiga razjedini bez mogućnosti da se opet posloži po pravilnom redoslijedu. Slova su uglavnom neujednačena u veličini, ističu se poveće pisani naslovi pojedinih knjiga te poglavlja koja se osim naslovom ističu i bogato ornamentiranim prvim slovima. Autorova tumačenja sitnije su pisana nego poglavlja na koja se odnose. Ponekad čak tekst slaže u dvije kolone, primjerice na 13. stranici, u sklopu Druge knjige, 2. poglavlja. Gusto pisana tamna slova prilično je teško čitati jer je razmak između pojedinih riječi jedva vidljiv. Lijeva i desna margina uglavnom su jednake širine, a različito se tretiraju gornja i donja margina. U mnogo slučajeva gornja margina gotovo da je u potpunosti popunjena, dok je s donjom marginom drugačiji slučaj, odajući pri tome dojam pomalo nespretnog tiskanja. Neujednačenost osim u veličini slova možemo vidjeti i prilikom numeriranja, naime, ponekad se koriste rimske, a ponekad arapske brojke. Arapske brojeve uglavnom koristi prilikom numeriranja određenih poglavlja unutar pojedinih knjiga.

Cijela knjiga je bogata ilustracijama. Ponekad su ilustracije uklopljene u tekst koji ih okružuje, a ponekad zauzimaju cijelu stranicu, uz tek tu i tamo koji redak objašnjenja što se na slici nalazi. Sukladno vremenu kada je knjiga nastala, autor ponekad dodaje tlocrte i presjeke suvremenih gotičkih građevina (koje su početkom i sredinom 16. stoljeća još uvijek bile dominantne u Njemačkoj) kako bi se približio tadašnjem arhitektu, jer iako je arhitektura tog vremena bila posve drugačija, pravila gradnje nisu se promijenila od antike i mogla su se promijeniti na tadašnju arhitekturu. Nakon svih deset knjiga autor nam donosi zaključke iz koje pri samom dnu stranice doznajemo kako je ovo kraj Vitruvijeve Deset knjiga nastalih u Nürnbergu po Johanu Petreiusu 1548. godine. Na zadnjoj stranici knjige, tzv. kolofonu, nalazimo vodeni žig proizvođača papira.

6.1.6. Ilustracije

Peter Flötner, također Flatner, Flettner, ili Floetner (rođen oko 1490. u Thurgau, umro 23. listopada 1546. u Nürnbergu) je bio njemački drvorezbar, kipar i grafičar. Bio je važna figura za prihvaćanje italijaniziranog renesansnog oblikovanja u skulpturi i dekorativnim umjetnostima u Njemačkoj, natječući se u tom pogledu s obitelji Vischer iz Nürnberga. On je oblikovao i radio u širokom rasponu medija, ali čini se da je vodio skroman život, za razliku od mnogih njegovih suvremenih umjetnika. Flötner je vjerojatno učio zlatarski zanat u Augsburgu s Adolfom Daucherom. Pod njegovim magistarskom vodstvom pridonio je zlatarskom radu kapele Fugger. Nakon predaha u Italiji, postao je majstor u Ansbachu, a 1522. godine preselio je u Nürnberg te postaje jedan od glavnih pobornika za primjenu renesansnih likovnih forma u svim granama umjetnosti i umjetničkog obrta.⁶¹ Kao grafičar, producirao je otiske drugih umjetnika ili zanatlija s namjerom da ih se slijedi kao obrasce: dizajn za namještaj, elemente oltara, zlatarske predmete, kao i ilustrirane knjige, karte i dekorativna slova. Njegovi otisci igrali su važnu ulogu u širenju talijanskog stila diljem sjeverne Europe, nakon tiskanja uzoraka koje je započeo u Nürnbergu jedan od najpoznatijih umjetnika, Albrecht Dürer. Flötner je bio veoma zainteresiran i za Vitruvijev rad. Dvije godine nakon Flötnerove smrti, 1548. godine, Petreius iz Nürnberga objavio je prvi njemački prijevod Vitruvija, uglavnom na temeljima dotadašnjeg rada Petera Flötnera. Iako mu za života, ali ni kasnije, nije pridana dovoljna važnost, Flötner je odigrao iznimno važnu ulogu u njemačkoj renesansi 16. stoljeća. Sačuvan je veći broj njegovih crteža koji omogućavaju da se slijedi razvoj i formiranje duha renesanse u Njemačkoj.⁶² Tek nakon 1900. godine dobiva značaj kao jedan od najboljih njemačkih arhitekata svog vremena i pionir talijanske arhitekture na sjeveru.

Nakon naslovnice koja nosi sve osnovne podatke o knjizi i onome što nas dalje u njoj očekuje, autor izdanja koje se čuva u Knjižnici HAUZ donosi nam popis poglavlja svih deset knjiga, nakon kojeg slijedi popis svih ilustracija koje se nalaze nadalje u knjizi i odgovarajući im broj stranica. Već po samom popisu vidimo da djelo obiluje ilustracijama koje će suvremenom čitatelju, bio on arhitekt ili tek obični znatiželjnik, pomoći da što bolje shvati Vitruvijev antički svijet i pojmove koje kroz djelo spominje. Čak i ako to nije spomenuto, ovo izdanje djelomično je preuzeto iz prijevoda Vitruvija koje izdaje Cesare Cesariano u Comu, 1521. godine. No, dok je Cesariano u svojim komentarima pomalo zbunjujući i složen, gotovo neshvatljiv, Ryffov prijevod tako je jasan i precizan da možemo zaključiti da je imao visoku

⁶¹ Enciklopedija likovnih umjetnosti 2. Zagreb: Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, 1962.

⁶² Enciklopedija likovnih umjetnosti 2. Zagreb: Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, 1962.

arhitektonsku kulturu.⁶³ Druge su pak ilustracije preuzete od drugih autora, primjerice drvorezi iz Serlijeve Druge knjige ili iz *Hypnerotomachia Poliphili* nastale u Veneciji 1499. godine. Upravo iz Serlijeve Četvrte knjige dolazi ideja o dopuni teorijske prezentacije redova kod Vitruvija.⁶⁴ Na prvi pogled učinit će nam se da je riječ o vrlo komičnim, pomalo karikaturiziranim i veselim ilustracijama, sasvim drugačijim od svih koje smo prije ili kasnije mogli vidjeti u različitim izdanjima Vitruvijeve Deset knjiga o arhitekturi. Prvu ilustraciju nalazimo već na osmoj stranici, a kako iz popisa ilustracija saznajemo, riječ je o slikama koje objašnjavaju značenje brojeva egipatskih slika, antičkih slika koje zamjenjuju mjesto likova u pisanom obliku. Unutar dva kruga smještene su ilustracije, od kojih jedna prikazuje životinjske motive, dok druga prikazuje ljudsku figuru sa zmijom u ruci. Na idućoj stranici nalazimo još jedan krug u kojem je ilustracija, a ispod nje, na dnu stranice nalazimo kutiju u čiju unutrašnjost možemo vidjeti, u kojoj se nalaze razni predmeti. Važna ilustracija zauzela je cijelu 11. stranicu, a riječ je o prikazu krugova, ravnala, kistova, knjiga i ostalih uobičajenih geometrijskih instrumenata potrebnih za umjetnost. Prvo poglavlje donosi nam i prikaz tri lika, dva muška i jedan ženski u tradicionalnoj rimskoj odori i odjeći. Pa tako dobivamo uvid u odjeću rimskih senatora koji su nosili toge, rimskih ratnika odjevenih za borbu s oružjem i žensku haljinu nazvanu stola. Na daljnjim ilustracijama nastavlja sa ženskim likovima pa preko gotovo čitave stranice prikazuje ilustraciju iz koje je vidljivo da su stari majstori kad god je bilo moguće stupove antičkih redova zamjenjivali karijatidama. Flötner vrlo detaljno prikazuje ženske haljine, kao i elemente arhitekture koja se nalazi u njihovoj pozadini, ali podjednako važna. Nastavlja sa prikazima ženskih figura pa tako na idućoj stranici donosi ilustraciju dviju žena odjevenih u rimske haljine koje svojim tijelom umjesto stupova pridržavaju čitavu konstrukciju, a ilustracija na istu temu samo s nešto starijim ženskim likovima ponavlja se i na idućoj stranici. Na 16. stranici autor kaže kako je „ključno i dragocjeno da oblici glavnih antičkih ženskih kipova budu postavljeni na stupovima.“ To je potkrijepio ilustracijom na kojoj vidimo skulpturu ženske osobe s raskošnom frizurinom koja umjesto kapitela pridržava arhitektonsku konstrukciju. Na isti način na idućih nekoliko stranica prikazuje i muške likove (mlađe i starije) koji pridržavaju konstrukciju svojim rukama. Prikazi karijatida i atlasa očito su veoma važni samom autoru djela, a Flötner je ovu

⁶³ Günther, Hubertus, Les ouvrages de l'architecture publiés par Walther Hermann Ryff à Nuremberg en 1547 et 1548, u: Deswarte-Rosa, Sylvie (Hrsg.): Sebastiano Serlio à Lyon: architecture et imprimerie, Bd. 1, Lyon 2004, str. 501.

⁶⁴ Günther, Hubertus, Les ouvrages de l'architecture publiés par Walther Hermann Ryff à Nuremberg en 1547 et 1548, u: Deswarte-Rosa, Sylvie (Hrsg.): Sebastiano Serlio à Lyon: architecture et imprimerie, Bd. 1, Lyon 2004, str. 501.

temu popratio i dodatno objasnio brojnim ilustracijama. Donosi nam čak i prikaz satira za koje navodi da se čak i „danas još uvijek mogu vidjeti kao određeni umjetnički antikvitet u Rimu.“ Satiri su prikazani kako s jednom rukom pridržavaju košare s cvijećem na glavi. Upravo se na ilustracijama ljudskih likova najbolje vidi snažan utjecaj gotike koja je u Njemačkoj još uvijek duboko ukorijenjena. Pokretu tijela odgovaraju bogati nabori tkanine koja ih pokriva. Njihova tijela pomalo su zdepasta, zglobovi, laktovi i drugi dijelovi tijela (posebno mišići) naznačeni su debelim linijama. Prikazi više nisu plošni kao prije, no još je uvijek to daleko od renesansne elegancije i gracioznosti. Zbog velikih nabora na tkaninama, likovi djeluju monumentalnije. Nakon brojnih prikaza atlasa i karijatida, autor nam donosi malu ilustraciju glave i poprsja iz profila jednog svog suvremenika, slikara Albrechta Dürera, koji je umro 1528. u Nürnbergu. Već na idućoj stranici nalazimo veliku ilustraciju dijela antičke arhitekture sa stupovima, u čijoj je niši smješten kip muškarca bez lijeve ruke. Pošto ovo poglavlje govori o arhitekturi i obrazovanju arhitekata, sukladno tome umjetnik nam donosi ilustraciju usporedbe glazbenih proporcija s astronomskim podacima, jer kako Vitruvije kaže: „Zato arhitekt mora biti pismen, vješt u crtanju i dobar poznavatelj geometrije, ... upoznati glazbu, ... i imati znanja iz astrologije i nebeskih zakona.“⁶⁵ U poglavlju o osnovama arhitekture, autor nam donosi prikaz tlocrta petobrodne crkve s transeptom. Da često pruža informacije koje se odnose na status arhitekture u Njemačkoj⁶⁶ vidimo u prikazu gotičke građevine koja u svojoj osnovi ima trokut i pravokutnik kao modul po kojem nastaje cijela građevina. Nije teško zaključiti zašto se autor odlučuje na prikaz gotičke umjesto antičke ili renesansne građevine. Iako je renesansa već postavila svoje temelje u Italiji, u drugim je zemljama gotika još dugo vremena bila glavni stil u umjetnosti i samoj arhitekturi, a suvremeni čovjek bio je naučen na tu vrstu izgradnje. Neke Vitruvijeve postavke i principe bilo je mnogo jednostavnije objasniti na primjeru gotičkih nego antičkih građevina s kojima tadašnji čitatelji nisu često dolazili u doticaj, a oni koji jesu uglavnom su gledali njihove ruševine iz kojih je bilo teško bilo što iščitati. No ovo nije jedini primjer gdje nalazimo ilustracije gotičkih građevina. Svega par stranica dalje u knjizi, pod istim poglavljem nalazimo i presjek iste građevine gdje vidimo podjelu na pet brodova, stupove u unutrašnjosti i kontrafore, jedan od najznačajnijih gotičkih elemenata. Iduća nam ilustracija donosi detalj temelja samog stupa s bazom i odgovarajućim kapitelom, već ranije prikazane crkve kroz

⁶⁵ Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi. Beograd: Građevinska knjiga, 2006., str. 12.

⁶⁶ Günther, Hubertus, Les ouvrages de l'architecture publiés par Walther Hermann Ryff à Nuremberg en 1547 et 1548, u: Deswarte-Rosa, Sylvie (Hrsg.): Sebastiano Serlio à Lyon: architecture et imprimerie, Bd. 1, Lyon 2004, str. 501.

tlocrt i presjek. Presjek građevine prikazuje iz pozicije tri geometrijska lika - trokuta, kruga i pravokutnika gdje do izražaja dolazi savršena simetrija građevine. Riječ je o iznimno velikim ilustracijama preko cijele stranice, prikazanim do najsitnijih detalja, kako se ne bi izgubila njihova važnost. Poglavlje o podizanju gradskih zidina i kula pobliže je objašnjeno ilustracijama starog načina gradnje temelja, izrade gradskih zidina sa njihovim vratima, i baraka. Na ovu temu se nastavlja i ilustracija velikog dvorca u Milanu, sa svim kulama, zidinama i građevinama u samoj unutrašnjosti. Riječ je o velikom, detaljnom crtežu, koji se proteže preko cijele stranice, a koliko je detaljan pokazuju i vojnici u borbi unutar samih zidina. Ilustracije koje slijede donose nam preko dvije stranice o vrstama cigli i različito klesanom kamenju za izgradnju zidina i kula. Detaljne živopisne ilustracije nastavlja i dalje kroz knjigu, pa nam na donjoj polovini 42. stranice prikazuje „umjetničke napore prilično moćne gradnje, s bastionima, kulama, ratnim oružjem, zidovima, obranom, preprekama, grudobranima, rupama za pucanje, minama, i to sve u skladu sa svim odgovarajućim oružjem“ kako stoji iznad same ilustracije. Brojne ilustracije poput onih vatrenih kugli ili Palladijevog osmerokutnog tornja bez detaljnijih objašnjenja uz ilustracije ili kroz tekst određenih poglavlja ne bi imali puno smisla, pa se umjetnik potrudio da nam što vjernije prikaže i objasni čak i vremenske uvjete, kako bismo što lakše razumjeli gdje i kako izgraditi neku građevinu. Vrlo se detaljno pozabavio i pitanjem vjetrova, prvo prikazuje osam vodećih vjetrova u skladu s njihovim zajedničkim ravnodnevničnim razlikama, a nakon toga donosi ilustraciju 24 vjetrova i prikazuje način na koji ih Vitruvije stavlja u ispravan redosljed. Prvu knjigu završava serijom ilustracija s temom vjetrova, od kojih zadnja prikazuje distribuciju i ekspedicija vjetrova, od kojih pravi oceanske grafikone i neke mape. Prikazom pretpostavke kako su primitivni ljudi živjeli, otkrivali vatru i međusobno komunicirali, uvodi nas u temu života pračovjeka, početka civilizacije i izgradnje. Ilustracija prikazuje nage ljude u prirodi, neke okupljene oko tek netom otkrivene vatre, a zatim vjerno prikazuju prve ljude u procesu izgradnje koliba i prvih trajnijih staništa, potom i drvene konstrukcije koje su se s vremenom razvile. Kada su u pitanju građevni materijali, ni tu ne nedostaje ilustracija. Tako u tekstu možemo naići na ilustracije preciznih mjera oblika opeke o kojima govori Vitruvije, njihovih polovina i četvrtina. Poglavljima o pijesku, vapnu ili kamenu ne dodaje ilustracije. Ilustracije koje slijede tiču se općeg i posebnog zidnog projektiranja. Autor u ovu knjigu uključuje i ilustraciju posebnog portreta vrlo starih grobnica, antičkih poganskih ruševina ili starina, radi boljeg razumijevanja Vitruvijevih misli, kao i prikaze raznih oblika posuda za pepeo kremiranih ljudi. Nakon ovih ilustracija, autor se vraća na temu poglavlja i donosi nam prikaze projektiranja zidova na različite načine. Na kraju Druge knjige donosi poglavlje o

borbenim redovima, kao i onaj koji nalazimo u dodacima talijanske raspravi o fortifikacijama.⁶⁷ Ovu, ilustracijama ne tako bogatu knjigu, završava ilustracijom temelja koji su se koristili u izgradnji mauzoleja kraljevskih grobova, a kao primjer nam na idućoj ilustraciji predstavlja cijelu građevinu kralja Mauzola u Halikarnasu.⁶⁸ Treća knjiga bavi se geometrijskom metodom mjerenja, a traktat je zaokružen raspravom o težinama i mjerama.⁶⁹ Ova nam knjiga donosi ilustracije ljudskog tijela i njegovih ispravnih proporcija. Naime, sam Vitruvije usporedio je proporcije hramova s proporcijama ljudskog tijela, jer kako kaže već u prvom poglavlju Treće knjige: „Slično i dijelovi hramova s obzirom na ukupni zbir cijele veličine u pojedinim dijelovima moraju imati proporcionalne odnose koji si međusobno najbolje odgovaraju.“⁷⁰ Muškom tijelu u antici pridavala se velika važnost, stoga nije neobično da se autor odlučio za izbor baš ovih ilustracija kako bi objasnio proporcije antičkih hramova. Na idućim stranicama donosi nam relativno male ilustracije pročelja i tlocrta građevina koje odgovaraju Vitruvijevoj prostilu, amfiprostilu, peripteru i drugim vrstama antičkih hramova. Iako je riječ o antičkim građevinama, njihov tlocrt pomalo podsjeća na raskošne gotičke crkve kakve su u to vrijeme još uvijek postojale i bile građene u Njemačkoj i ostalim zemljama izvan same Italije. Riječ je o samo još jednom pokušaju da se nešto staro i antičko što lakše, bolje i preciznije dočara suvremenom čitatelju. U ovom su poglavlju svoje mjesto našle i ilustracije stupova, odnosno interkolumnija – razmaka između stupova u nizu, mjereno na dnu tijela stupova. Tako na idućim stranicama možemo vidjeti ilustracije piknostila, dijastila i areostila, ali nam prikazuje i način kako stup treba izgledati, odnosno njegove ispravne proporcije, prikaze različitih dužina, mjerenja rimskih radova i tlocrta i mjernih naprava. Donosi nam mjere baze stupa, ali i mjerenje i simetriju jonskog kapitela, sa svojim spojevima, potrebnim dijelovima i ukrasima, u skladu s Vitruvijevim učenjem. Autor shvaća važnost proporcija i mjera kako bi se stvorila stabilna i skladna građevina, ali je svjestan i problematike mjera koje su se od Vitruvijevo vrijeme ponešto izmijenile, stoga donosi brojne ilustracije radi lakšeg razumijevanja. Riječ je o velikim i detaljnim ilustracijama kako čitatelju ne bi ništa promaknulo. Ide čak toliko u detalje da prikazuje jonski stup i sve njegove detalje, te utjecaj perspektive na njega. Prikazuje trokutasti i zaobljeni zabat, a

⁶⁷ Kruft, Hanno Walter. *A History of Architectural Theory from Vitruvius to the Present*, Princeton University press, N. Y., 1994., str.167.

⁶⁸ Mauzol je danas poznat upravo po grobnici koju je dala izgraditi njegova sestra i nasljednica Artemizija II.

⁶⁹ Kruft, Hanno Walter. *A History of Architectural Theory from Vitruvius to the Present*, Princeton University press, N. Y., 1994., str.167.

⁷⁰ Vladimir Bedenko, Pogovor. U: *Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi*. Pogovor: Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 54.

različitim vodorigama u obliku ljudi i životinja završava poglavlje i počinje Četvrtu knjigu, koja se detaljnije bavi temom stupova i redova. Priču o razvoju tri oblika stupova popratio je njihovim ilustracijama među kojima možemo naći crteže stupova i njihovih raskošnih kapitela, s posebnim naglaskom na korintske stupove, prikazujući čak i biljku akantus od koje je ovaj kapitel nastao. Sam je Vitruvije mnogo pažnje posvetio upravo korintskom stupu pa nas ne čudi što je i autor ovog izdanja Deset knjiga odlučio uvrstiti brojne ilustracije s ovom temom. Temu dorskog oblika građenja također je popratio brojnim, detaljnim ilustracijama, od kojih je najuočljivija ilustracija dorskog hrama preko cijele strane, zarotirana vertikalno kako bi u svojoj punoj veličini stala na stranicu. Riječ je o prikazu hrama s četiri stupa na pročelju, s bogato ornamentiranim zabatom prikazanim do najsitnijih detalja, s akroterijima na vrhu. Prikazuje i raskošno dekorirane baze stupova, presjek stupova na kojima uočavamo kanelire, a detaljnim i brojnim ilustracijama pokazuje važnost teme vrata hramova, za koje Vitruvije navodi da „vrijede ova pravila: prvo treba odrediti u kojem će se stilu raditi. Stilovi su vrata ovi: dorski, jonski i atički.“⁷¹ Tako na ovim ilustracijama vidimo oblikovanje otvora vrata u odnosu prema visini predvorja, samo oblikovanje proporcija vrata i princip profiliranja okvira vratnih otvora. Svakom od pojedinih dijelova koje uočavamo na ilustracijama dodijeljena su slova kako bi dalje u tekstu bila detaljnije objašnjena i imenovana. Kao uvod u temu žrtvenika, ali i zaključak cijele ove knjige, autor nam donosi malu živopisnu ilustraciju na samom dnu stranice koja prikazuje žrtvovanje životinje. Petu knjigu o javnim građevinama započinje ilustracijom igračih kockica, što se možda u prvi tren čini neobično, no Vitruvije u uvodu Pete knjige kaže: „Kocka je četvorno tijelo s jednakim stranama i kvadratičnim površinama. Kad se baci, ostane nepomična na onoj strani, na koju legne, dok je ne taknemo. Takve su također kocke (*tessera*) kojima se igrači igraju na dasci za igranje.“⁷² Donosi tek poneku ilustraciju u poglavlju o trgovima i bazilikama, kao najvažnijim dijelovima jednog grada. Ilustracije su razmjerno male i možda ne odražavaju najbolje Vitruvijevu misao o njihovoj važnosti, pogotovo kad se govori o samom forumu gdje „državne vlasti na njemu upravljaju javnim i privatnim poslovima.“⁷³ Na kasnijem primjeru talijanskog izdanja Vitruvija s komentarima Danielea Barbara nastalog 1629. godine vidjet ćemo do kojih razmjera se tamo tretiraju forum i bazilika, velikim tlocrtima i detaljnim ilustracijama pročelja. Poglavlja koja slijede govore o kazalištu, svim njegovim dijelovima, uključujući i pitanje harmonije, kazališnih zvučnika i izboru mjesta za izgradnju kazališta. Kako bi svojim

⁷¹ Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi. Pogovor: Vladimir Bedenko, Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 89.

⁷² Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi. Pogovor: Vladimir Bedenko, Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 100.

⁷³ Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi. Pogovor: Vladimir Bedenko, Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 100.

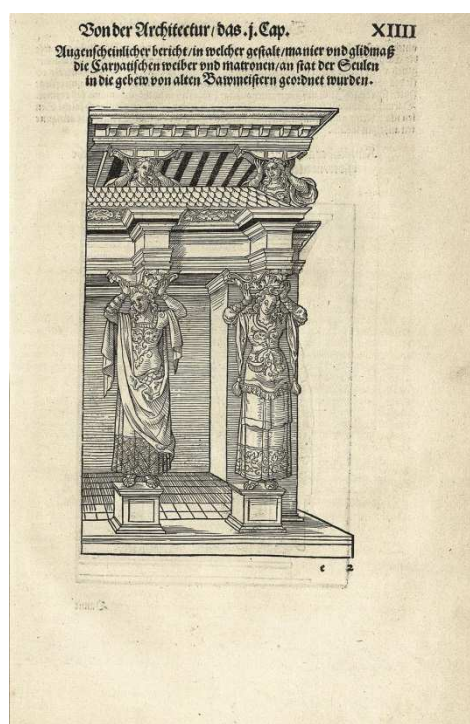
čitateljima što bolje približio temu antičkog kazališta koje je ostalo zaboravljeno sve do ponovnog otkrivanja u razdoblju renesanse, autor kroz tekst donosi nekoliko detaljnih tlocrta samog kazališta, ilustracije stepeništa i same kavee za gledatelje te kroz ilustraciju objašnjava raspored rezonantnih posuda u grčkom kazalištu i princip ugađanja. Javnim kupalištima posvećuje tek jednu ilustraciju, kao i na temu građenja luka gdje preko pola stranice prikazuje ilustraciju luke, okruženu arhitekturom, s mnogim brodovima na uzburkanom moru. Ovom ilustracijom i njezinim objašnjenjem završava Petu knjigu i prelazi na Šestu, koja se bavi privatnim kućama. Autor nam donosi brojne raskošne i detaljne ilustracije rimskih kuća, ne izostavljajući niti jedan element. Tako možemo vidjeti prikaze atrija – glavnog prostora rimske kuće, za koje Vitruvije navodi da postoji čak pet vrsta ili pak peristila – dvorišta okruženog trijemovima sa stupovima. Autor nije zaboravio u knjigu uvrstiti niti tlocrt cijele rimske kuće na kojem najbolje možemo vidjeti položaj i raspored određenih prostorija. Ovo je iznimno bitna tema jer kako Vitruvije kaže: „...pojedinin vrstama zgrada moramo dati određeni položaj, imajući na umu njihovu svrhu i strane svijeta.“⁷⁴ Tek vrlo mali tlocrt rimske kuće na samom dnu stranice govori nam kako autor ovu temu nije smatrao jednako važnom kao sam Vitruvije. Tek mnogo kasnije kroz tekst nailazimo na veliki tlocrt rimske kuće preko cijele stranice s jasno vidljivim svim prostorijama, a za kraj ove knjige dodaje male ilustracije temelja kao i ilustraciju vrata. Temu građevnih materijala kojom se bavi Sedma knjiga iznimno je teško ilustrirati s toga su ilustracije rijetke i tek tu i tamo nalazimo neku od njih. Uglavnom prikazuju načine polaganja podova, primjerice s motivom šahovnice ili pak riblje kosti. Autor je što vjernije pokušao dočarati i temu svodova i pobliže je objasniti ilustracijama, od kojih je jedna preko cijele stranice. Prikazuje nam čak i peći, odnosno kamine za grijanje i način na koji oni rade. Ostatak ove knjige bavi se različitim bojama, onima koje možemo pronaći u prirodi, kao i onima koje se pripremaju kao spojevi iz drugih stvari obradom i odmjerenim miješanjem. Autor, ali i umjetnik, očito su zaključili da je ovu temu veoma teško ilustrirati, a možda nisu imali niti potrebe za objašnjavanjem ove teme kroz ilustracije. Vitruvije, naime, prilično jasno govori i opisuje postupak kako se priređuju minije (crvene boje) ili neke druge boje. Posljednje tri knjige, kako je već ranije spomenuto, danas više ne spadaju u područje arhitekture. Sedma knjiga bavi se pitanjem vode i vodovodima. Već u prvom poglavlju nailazimo na lijepu i slikovitu ilustraciju krajolika s kućama okruženim prirodom i načinima pronalaženja izvora vode. Iduću ilustraciju nalazimo tek u šestom poglavlju o vodovodima, zdencima i cisternama. Ilustracija prikazuje različite naprave

⁷⁴ Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi. Pogovor: Vladimir Bedenko, Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 129.

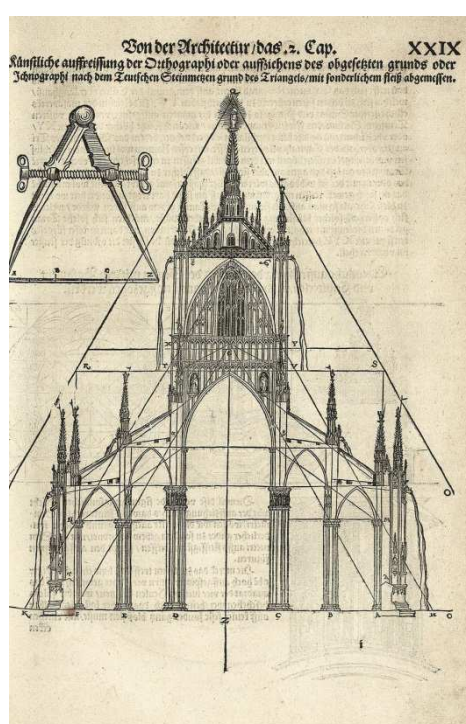
za dovodnju vode. Možda od svih, najvažnija za ovu temu je velika ilustracija sustava građevina i cjevovoda namijenjenih opskrbom vode. Upravo su Rimljani bili ti koji su usavršili izgradnju akvedukta pa nas niti ne čudi da je upravo ova ilustracija našla svoje mjesto kao jedna od rijetkih koje precizno dočaravaju Sedmu knjigu o vodi. Osmu knjiga, kako što je već ranije rečeno, govori o izradi satova, ali se dotiče i teme astrologije s posebnim naglaskom na sunce, mjesec i ostale zvijezde. U skladu s temom, radi boljeg pojašnjenja ove relativno komplicirane ali važne teme antičkog razdoblja, autor uključuje ilustracije raznih zupčanika, oblika satova, položaju sunca i ostalih planeta, ali i astroloških znakova. Posljednja, Deseta knjiga, bavi se strojevima koji su postojali u Vitruvijevo vrijeme. U mnogo slučajeva, ovo je jedini trag o nekim od tih strojeva i Vitruvijeve su opisi svakako pomogli u njihovoj rekonstrukciji u modernim vremenima. Autor nam donosi tek nekolicinu ilustracija ovi strojeva, ostavljajući čitateljima da sami u glavi pokušaju kreirati naprave koje su se koristile u vojne ili druge svrhe. Donosi nam prikaze strojeva za dizanje, jasno pokazujući na kojem su principu radili i u kojoj je mjeri i sam čovjek morao učestvovati kako bi sve prošlo bez problema, kao i prikaz puža koji je uz pomoć životinja služio za rad na polju. Prikazani su i riječni kotači za crpljenje vode na čijoj su vanjskoj strani pričvršćene lopatice koje se zbog udaraca vode kreću i djeluju da se cijeli kotač okreće. Ove ilustracije vrlo živopisno i detaljno opisuju načine na koji su ti se ti strojevi pokretali i bili uklopljeni u svoju okolinu i život čovjeka. I da nije bilo tih strojeva, današnja tehnologija zasigurno ne bi krenula u ovom pravcu i osigurala modernom čovjeku lakši i jednostavniji način života. Upravo proučavanjem antičkih strojeva, osuvremenio se čovjekov život do današnjih mogućnosti.

Kao što je vidljivo iz priloženog, knjiga doista obiluje ilustracijama koje su pokušavale na što bolji način dočarati antički svijet u kojem je Vitruvije živio i građevine koje su ga okruživale. Brojne su ilustracije velikog formata, prikazane preko cijele stranice knjige i do najsitnijih detalja. Već na prvi pogled ilustracije podsjećaju na velikog Albrechta Dürera, čiji je portret uvršten među brojne ilustracije, što samo potvrđuje još uvijek snažan utjecaj sjevera u likovnom izražaju. Čini se da Peter Flötner uživa u velikim narativnim ilustracijama, punima akcije, kojima je što vjernije pokušavao dočarati prizore rada nekih strojeva ili pak gradske zidine, njihove kule i ono što ih je okruživalo. Možda zbog straha da će u nekom svom dijelu Vitruvijeve svijet ostati neshvaćen, dodaje čak i ilustracije gotičke crkve za koju, iako svojim izgledom prilično odudara od antičkih građevina, vrijede ista pravila izgradnje, odabira gradilišta ili pak materijala. Na taj se način približava tadašnjem suvremenom čovjeku koji baš i nema neku priliku vidjeti antičke građevine, a čak i ako ima, tada je riječ o

ruševinama starima više od 1500 godina, iz kojih je često prilično teško razaznati kako je građevina nekada izgledala. Za poneke ilustracije koje nam se čine da možda nemaju veze s temom arhitekture, u tekstu uvijek nalazimo objašnjenje i razlog zašto se umjetnik baš za nju odlučio, a kako niti jedna ilustracija ne bi ostala nerazjašnjena, svaka je ilustracija u neposrednoj blizini dobila svoje objašnjenje, a sva objašnjenja skupljena su na samom početku knjige. Iako je djelo objavljeno s Ryffovim potpisom, radi se o tekstovima različitih autora. Vrlo je vjerojatno da njihovo objavljivanje nije bilo zakonito i da je, za neke, to bilo „piratsko“ izdanje. No Svrha ove antologije bila je dovršiti posao antičkog pisca modernim spisima.⁷⁵



Prikaz karijatida



Presjek gotičke crkve



Prikaz utvrđenog grada

⁷⁵ Günther, Hubertus, Les ouvrages de l'architecture publiés par Walther Hermann Ryff à Nuremberg en 1547 et 1548, in: Deswarte-Rosa, Sylvie (Hrsg.): Sebastiano Serlio à Lyon: architecture et imprimerie, Bd. 1, Lyon 2004, str. 501.

6.2. Vitruvius, Pollio Marco, *I dieci libri d'architectura*, 1629.

6.2.1. Prvo izdanje

Godine 1556. u Veneciji je Francesco Marcolini, jedan od važnijih venecijanskih izdavača 16. stoljeća, objavio ilustrirani talijanski prijevod Vitruvija venecijanskog patricija Danielea Barbara. Daniele Matteo Alvise Barbaro (1514 – 1570) rođen je u Veneciji kao sin Francesca Danieleovog Barbara i Elene Pisani, kćeri bankara Alvisea Pisanija i Cecilie Giustinian. Studirao je filozofiju, matematiku i optiku na Sveučilištu u Padovi. Barbaro je služio Republiku Veneciju kao veleposlanik na dvoru Elizabete I. u Londonu, te kao predstavnik na Tridentskom saboru. Godine 1550. bio je izabran za patrijarha Akvileje, crkveno zvanje za koje je bilo potrebno odobrenje mletačkog Senata. Barbaro je svoju slavu stekao zbog velikog utjecaja na polju arhitekture i umjetnosti, brojnih sačuvanih pisama i matematičkih uspjeha.⁷⁶ Kao humanist, bio je prijatelj i obožavatelj Torquata Tassa, zaštitnik Andree Palladija, te učenik Pietra Bemba.

Godine 1556. Barbaro izdaje talijanski prijevod s proširenim komentarom Vitruvijevih 'Deset knjiga o arhitekturi', objavljene pod nazivom *Dieci Libri dell'architettura di M. Vitruvio*. Rad je posvećen kardinalu Ippolitu II d'Este, naručitelju Vile d'Este u Tivoliju kraj Rima. Riječ je o četvrtom renesansnom prijevodu Vitruvija na talijanski jezik i šestom prijevodu na neki od europskih jezika (osim ovih djela na talijanskom, nastaju prijevodi na francuski i njemački jezik). Glavni cilj ovog izdanja bio je kombiniranje filoloških studija Vitruvijevog teksta s arheološkim spoznajama, uz obogaćivanje bilješkama koje bi također služile kao upute za suvremenu praksu. Ilustracije je izradio slavni arhitekt Andrea Palladio (1508. - 1580.), koji je Vitruvija već proučavao kasnih 1530ih godina zajedno s pokroviteljem Trissinom. Palladio je uz Trissina naučio latinski i pratio je svog mecenu na putovanjima u Rim, gdje je izradio crteže antičkih rimskih spomenika.⁷⁷ Tijekom godina uredio je više knjiga kao što su *Vodič po rimskim starinama*, i *Četiri knjige o arhitekturi*. Njegove knjige pokazale su se praktičnijima od svih prijašnjih, vjerojatno zbog iskustva kao kamenoklesara, jer je znao problemima prići s tehničke strane, ali i s estetske uz puno razumijevanje proporcija⁷⁸. Palladio se nije zadovoljavao samo crtanjem najvažnijih ilustracija, već je htio doprinijeti primjedbama i objašnjenjima određenih nejasnoća u Vitruvijevom tekstu zahvaljujući iskustvu koje je stekao tijekom svojih boravaka u Rimu. Palladijeve ilustracije iz

⁷⁶ Ackerman, James S. Palladio, Penguin Books, 1966., str. 39.

⁷⁷ Ackerman, James S. Palladio, Penguin Books, 1966., str. 25.

⁷⁸ Ackerman, James S. Palladio, Penguin Books, 1966., str. 26.

1556. godine pokazuju kako je detaljno proučavao mnogo sumarnije ilustracije Giocondovog izdanja iz 1511. godine, koristeći ih kao polazište. Dok su Giocondove ilustracije prikazivale uglavnom samo tlocrt, Palladio prikazuje građevine kroz tri prikaza – tlocrt koji odgovara Vitruvijevoj *ichnographiji*, elevaciju vanjskih zidova koja korespondira Vitruvijevoj *orthographiji* te presjek koji odgovara *sciographiji* koju zamjenjuje za izraz *scenographia*. Osim toga, napredak je vidljiv i u Palladievom dodavanju ilustracija koje njegovi prethodnici nisu imali, poput presjeka i elevacije rimske kuće i presjeka rimskog kazališta. Ovo izdanje prvi put predstavlja novu grafičku interpretaciju bazilike u Fanu (vjerojatno uništene u 18. stoljeću) koju Vitruvije opisuje u Petoj knjizi.⁷⁹



Naslovnica Barbarovog izdanja iz 1556. godine

⁷⁹ http://architectura.cesr.univ-tours.fr/traite/Notice/B250566101_66878.asp?param=en

6.2.2. Vitruvije u sklopu biblioteke Zriniane

Primjerak Vitruvijevih *Deset knjiga o arhitekturi* s komentarima Danielea Barbara danas se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu kao dio Zbirke rukopisa i starih knjiga, točnije fundusu Zriniane – knjižnice koju je utemeljio Nikola Zrinski (1620.-1664.). Nikola Zrinski da je 1662. godine sastaviti stručni katalog svoje knjižnice, u kojem su knjige podijeljene u 11 skupina. Biblioteku je naslijedio Adam Zrinski (1662.-1691.), Nikolin sin iz drugog braka, te ju je nadopunio primjercima kupljenim 1670-ih godina. Po njegovoj smrti 1691. godine, udajom Adamove udovice za moravskog plemića Maximilijana Arnošta II. Jankovskog z Vlašime, knjižnica napušta Čakovec i seli se u moravski Bitov gdje su se knjige pomiješale s onima Maximilijanovog djeda Ignaca Hyneka z Vlašime. Kako ukazuje rukopisni ex libris, upravo je Ignac Hynek bio izvorni vlasnik Barbarova izdanja Vitruvija iz 1627.godine. Ženidbenim je vezama potom knjižnica prešla u posjed obitelji Daun. Prilično oštećenu, biblioteku je otkupio bečki antikvar S. Kende koji je objavio njezin prvi moderni katalog čime je privukao pažnju hrvatskih vlasti, pa je početkom 1892. godine zbirka otkupljena za Sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu.⁸⁰

6.2.3. Naslovnica

Primjerak Vitruvijevih *Deset knjiga* iz Zriniane iz 1629. je godine, te je zapravo pretisak mletačkog *quarto* izdanja iz 1584. godine.⁸¹ Već na prvoj stranici izdavač nam velikim tiskanim slovima donosi naslov djela *I dieci libri d'architettura di M. Vitruvio*, te napominje: *Tradotti & Commentati da Monsig. DANIEL BARBARO Patriarca d'Aquileia, da lui riveduti & ampliati*. Nadalje navodi *ET HORA IN QUESTA NVOVA IMPRESSIONE PER MAGGIOR comodita de Lettore, le materie di ciascul Libro ridotte sotto*. Pod rimskim brojevima, jedan ispod drugog, navodi deset poglavlja kojima se Vitruvije pozabavio u svojem djelu i koja nas očekuju dalje kroz knjigu. Pri dnu stranice piše: *All'illustrissimo & Reverendissimo Monsignor Sforza Ponzzone, Arcivescovo di Spalatro &c*. Djelo je tiskao Alessandro de' Vecchi u Veneciji 1629. godine. Jedna od ključnih razlika u odnosu na prvo izdanje je u tome što je izvornu Barbarovu posvetu izdavač Alessandro de' Vecchi zamijenio

⁸⁰ Gudelj, Jasenka, Dubravka Botica. katalog izložbe ARTE ET MARTE: Knjige o arhitekturi u Zriniani, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb, 2012., str. 11.

⁸¹ Gudelj, Jasenka, Dubravka Botica. katalog izložbe ARTE ET MARTE: Knjige o arhitekturi u Zriniani, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb, 2012., str. 48.

posvetom splitskome nadbiskupu Sforzi Ponzoneu, bratu venecijanskog baroknog slikara Mattea Ponzonea, kod nas još nazvanog i Matej Pončun, koji je cijelo jedno desetljeće živio i djelovao u Splitu.

Sforza Ponzone rođen je u Veneciji 1581. godine, a u periodu 1616 - 1640 bio je na funkciji splitskog nadbiskupa, naslijedivši nadbiskupa Markantuna de Dominisa (1602-1616).⁸² Sforza Ponzone dobro je upoznao nadbiskupiju u kojoj je stolovao od 1616. zbog čega je i naručivao djela koja su predočavala mučenički život sv. Dujma, utemeljitelja salonitansko-splitske nadbiskupije, a portretima povijesnih osoba potvrdio odanost i pripadnost te nadbiskupije papinskom Rimu i mletačkom duždu. Biskup je tim slikanim djelima nastojao širiti duh katoličke obnove i Tridentskog koncila jer se u odabiru ikonografije poziva na izvore, na lokalne svece mučenike, utemeljitelje vjerskoga i crkvenog života u davnoj, “apostolskoj” povijesti.⁸³



Deset knjiga o arhitekturi



Naslovnica

⁸² Tomić, Radoslav. Slika Mateja Ponzonija Pončuna u crkvi Sv. Nikole u splitskom Velom Varošu, u: Kvartal, VI – 1/2 (2009), str. 98-100.

⁸³ Tomić, Radoslav. Slika Mateja Ponzonija Pončuna u crkvi Sv. Nikole u splitskom Velom Varošu, u: Kvartal, VI – 1/2 (2009), str. 98-100.

6.2.4. Posveta i riječ izdavača

Izdavač Alessandro de Vecchi započinje Deset knjiga o arhitekturi posvetom namijenjenom Sforzi Ponzoneu od prve ga rečenice nazivajući „Za većinu slavnim i većini velečasnim Gospodinom i Učiteljem.“⁸⁴ Nadbiskupa vidi kao nekoga tko sja, kao jedan od najvažnijih i najsajnijih zvijezda u svodu svete Crkve te procjenjuje kako on tog opisa nije nedostojan, niti bi se mogla očekivati veća vrlina tzv. velikog čovjeka. Riječ je o „dragulju“ koji se proslavio apsolutnom vlašću u gradu Cremoni i kojemu izdavač teško nalazi usporedbu. Dalje u tekstu saznajemo kako je Sforza Ponzone, kao i njegova slavna obitelj, kroz dugi niz godina uspostavio razne povlastice i zasluge, te je učinio mnogo ne samo za Crkvu nego je doprinio i u samoj povijesti i znanosti. De Vecchi se divi splitskom nadbiskupu i smatra da zaslužuje sve pohvale. Nadalje o Ponzoneu govori da je njegov „prsten ukrašen s nekoliko različitih ovlasti i zasluga, kroz dugi niz godina oplemenio je slavnu obitelj, kako na vojnom tako i na znanstvenom polju, dostojno tog vremena. crkva je htjela krojiti povijest, stvarajući najveće heroje, te je za sada dovoljno razmatrati, diviti se i veličati presvijetle. U tom 'Svjetskom kazalištu' u sjajnom se svjetlu otkriva sveta crkva i slava raja. Izdavač mu poklanja ovo izdanje Vitruvija i nada se da će biti dugog i zdravog života.

Prije nego krene s Vitruvijevim tekstom, izdavač je i sam napisao pokoju riječ o razlozima zbog kojih se prihvatio ovog posla ponovnog izdavanja Vitruvijeveg velikog djela. U pokušajima da ponovno izda knjigu iz 1556. godine s komentarima časnog monsinjora Danielea Barbara, akvilejskog patrijarha, koji je bio zauzet i drugim istraživanjima u koje je uložio mnogo svog truda i brige. Vjerujući u njegovu humanost, razmišljanja i dobrotu u koju se nije prevario, pretiskao je ovo djelo na talijanskom jeziku. Kako bi svatko mogao uživati u plodovima njegovog truda, odabrao je genijalnog njemačkog izumitelja Giovannija Chriegera koji je pažljivo i vrlo marljivo izradio matrice po Palladijevim ilustracijama. Nadalje, de Vecchi ističe još nekolicinu važnih imena i renesansnih ličnosti. Ne izostavlja spomenuti niti Federica Commandina, talijanskog humanista i matematičara rođenog u Urbinu 1509. godine, koji se kretao u krugovima korčulanskog biskupa Claudia Tolomeia. Tolomei u Rimu 1542. godine osniva „Accademia della Virtù“, odnosno Vitruvijansku akademiju pod zaštitom kardinala Ippolita de' Medicija.⁸⁵ Udrugom je predsjedao Marcello Cervini, budući papa pod imenom Marcello II koji uživao potporu skupine intelektualaca i umjetnika talijanske

⁸⁴ All' illvstrissimo E reverendissimo sig. Signor, e Patron Collendissimo, Monsignor SFORZA PONZONE ARCIVESCOVO DI SPALATRO, &c.

⁸⁵ Rowland, Ingrid D. Vitruvius in Print and in Vernacular Translation: Fra Giocondo, Bramante, Raphael and Cesare Cesariano, str.105 - 121; u: Paper palaces, The Rise of the Renaissance Architectural Treatise, edited by Vaughan Hart with Peter Hicks, Yale University Press, New Haven and London, 1998., str. 187.

renesanse poput Vignole ili Guillaumea Philandriera, ali i brojnih drugih. Takozvani *Virtuosi* su kroz debate nastojali pomoću čitanja, tumačenje i komentare na latinskom jeziku odgovoriti na pitanje zašto su umjetnici i znanstvenici ponovno prisvojili nasljeđa antike i klasičnu arhitekturu. Nadalje govori o arhitektima koje je vidio za života, koji su sjajni u teoriji i raspolazu velikim znanjem, ali ne znaju to primijeniti u praksi, jer za njega su teorija i praksa dvije sasvim neodvojive stvari, jer jedna ovisi o drugoj. Baš kao i sam Vitruvije, navodi kako arhitekti moraju raspolagati širokim spektrom znanja koje će im pomoći u njihovoj profesiji. Pod onime što jedan arhitekt treba znati, za njega su to aritmetika, geometrija, astrologija, glazba, poznavanje perspektive, ali i drugih umjetnosti. Uz talent koji je arhitekt dobio od Boga, mora poznavati i imati smisla za simetriju, red i ornamente.

6.2.5. Tiskarske karakteristike

Nakon posvete splitskom biskupu te riječi samog izdavača Alessandra de Vecchija, bogato ilustrirana naslovnica uvodi nas u ono što slijedi. Prvu knjigu započinje povećim naslovom IL PRIMO LIBRO DELL' ARCHITETTURA DI M. VITRUVIUS, a u istoj maniri postavljat će naslove i ostalih devet knjiga. Ispod samog naslova, na gornju polovinu stranice, smjestio je uvodnu riječ Danielea Barbara o njegovim razlozima hvatanja u koštac s izdavanjem i komentiranjem velikog Vitruvija. Kako Barbaro kaže, njegova namjera bila je „iskazati istinski trud izumiteljima i dati priliku drugima za razjašnjavanje ove stvari (kao i mnoge ljudske događaje), koja mu je pobjegla iz stisnutih ruku.“ On od čitatelja pravedno traži zahvalu, navodi kako ne želi „nagradu bez napora/truda, ne traži se obogatiti tuđim dobrima.“ Na kraju Barbaro dodaje: „Idemo uživati u tome i bez zavisti tješiti ruke jednakih, pokušajmo dostići onu lijepu istinu, dostojnu da se u umjetnosti nađe sa sjajem vrline i slave, da rastjera tamu pogreške i smrti.“ Kako bi istaknuo ovaj odlomak, kao i svaki idući, započinje ga nešto većim slovom unutar raskošno ornamentiranog pravokutnika, tzv. inicijalom. Slijedi biografija samog Vitruvija. Iz nje saznajemo da je Vitruvije bio osrednjeg stasa, dobre sreće te vrlo dobro obrazovan za sve vrste umjetnosti. Živio je mnogo godina, radio i pisao kako bi nam donio barem djelić života u kojem je djelovao. Saznajemo o njegovom zvanju balista u rimskoj vojsci te kako je napisavši ovo djelo osigurao posljednje godine svog života od siromaštva. Citira samog Vitruvija iz predgovora Druge knjige koji govori kako nije lijepog stasa, lice mu je nagrdila starost, a snagu iscrpila bolest. No ipak se nada da će uz pomoć

svojem znanja i spisa doći do Augustove naklonosti.⁸⁶ Nakon poglavlja o Vitruvijevoj životu nastavlja s originalnim djelom kako ga je Vitruvije podijelio, započevši s uvodom. Stranice su numerirane pri samom vanjskom uglu, a na vrhu svake stranice ne izostavlja napisati ni o kojoj se knjizi radi, stavljajući naslov LIBRO na lijevu stranicu, a primjerice PRIMO na desnu stranicu. Za slučaj da knjiga izgubi originalni uvez, i stranice ostanu nepovezane, izdavač se pobrinuo tako što je na dnu svake stranice, u zaseban redak upisao prvu riječ koja slijedi na idućoj stranici. Tako čak i da stranice nisu numerirane, uspjeli bismo ih poredati i vratiti na svoje originalno mjesto, odnosno redoslijed. Sam Vitruvijevoj tekst koncipiran je u „knjige“, a knjige su podijeljene na rimski numerirana poglavlja. Svaka knjiga započinje uvodom nakon kojeg slijede podnaslovi kako ih je sam Vitruvije podijelio. Bočne margine podjednako su široke, što nije isti slučaj s gornjom i donjom marginom koja je znatno veća od gornje, donekle i iz razloga što u gornji dio stranice smješta broj stranice kao i naslov knjige na kojoj se nalazimo. Sve knjige, osim Treće i Četvrte, započinju na novoj stranici, a sve završavaju riječima: Il Fine di Libro Primo, ovisno o kojoj knjizi je riječ. Tekst cijele knjige koncipira u 2 dva tipa slova, s kurzivom na početku poglavlja, za uvod, a ponekad ga koristi i drugdje usred ostalog teksta, čime ističe komentare Danielele Barbara. Tekst je mjestimično složen u dvije kolone, npr. na 73. stranici, u sklopu Druge knjige, 2. poglavlja. Neki su pojmovi prikazani u tablicama, npr. u Trećoj knjizi, na 105. i 106. stranici. Veoma spretno uklapa raskošne ilustracije, ponekad na zasebne stranice, a ponekad u sam tekst na različite načine. Bez ovih bi ilustracija renesansnom čovjeku neki grčki i latinski pojmovi koje Vitruvije koristi bili potpuno nepoznati. Naočigled je jasno kako sve knjige, odnosno poglavlja, nisu jednako velika, odnosno detaljna. Nakon svih deset bogato ilustriranih knjiga slijede „dodaci“ na kraju djela. Korisne dodatke svom djelu započinje tablicom duljina i širina koje zauzimaju desetak stranica, slijedi tablica pomicanja Sunca, na koju se nastavlja sadržaj cijele knjige. Poslije sadržaja, autor ubacuje pojmovnik po abecedi, na čijem samom kraju stoji: „A carte 371. linee 30. ouedice, porta via poco terreno. vuol dire, porta uia piu terreno. IL FINE.“ Sve su tablice koncipirane u dvije kolone, ponekad čak odijeljene dugačkom tankom linijom ravno po sredini.

⁸⁶ Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi. Predgovor: Ranko Radović. Beograd: Građevinska knjiga, 2006., str. 36.

6.1.6. Ilustracije

Suprotno Vitruvijevoj misli kako je pisana riječ mnogo važnija od samih ilustracija, renesansni je čovjek ilustracije smatrao iznimno bitnim. Jedan od razloga bio je i lakše razumijevanje i pomoć u samoj vizualizaciji uglavnom zaboravljenih i nerazumljivih antičkih izraza koje je Vitruvije koristio u svom djelu. Upravo iz tog razloga, Daniele Barbaro svoje je izdanje Vitruvijeve Deset knjiga obogatio brojnim ilustracijama karijatida, tlocrta i detalja hramova, a nije izostavio niti redove, zidove i ostale značajne dijelove arhitekture o kojima Vitruvije govori. Ilustracije je izradio veliki sjevernotalijanski arhitekt Andrea Palladio, (1508. - 1580.).

Niti jedan drugi arhitekt u povijesti zapadnjačke umjetnosti nije imao tako spontan, a u isto vrijeme tako neumanjen i trajan učinak kroz stoljeća kao Andrea Palladio.⁸⁷ Andrea Palladio, odnosno Andrea di Pietro della Gondola, rođen je 30. studenog 1508. godine u Padovi gdje je započeo svoju umjetničku karijeru kao kamenoklesar. Sa svega 13 godina započeo je svoje šestogodišnje šegrtovanje u radionici arhitekta i klesara Bartolomea Cavazza da Sossano. Godine 1524. mladi je zidar bio u mogućnosti pridružiti se cehu zidara i klesara u Vicenzi, a primljen je i u uglednu radionicu Giovannija di Giacomo da Porlezza iz Pedemura.⁸⁸ Ipak, za njegovu karijeru, najznačajniji datum svakako je 19. veljača 1538. godine kada upoznaje Giangiorgia Trissina koji je bio iznimno cijenjen u humanističkim krugovima i aktivan kao pisac. Upravo je on Andrei dao nadimak "Palladio" po grčkoj božici mudrosti Ateni Pallas i rimskom književniku iz 14. stoljeća – Palladiju. Omogućio je Palladiju pristup u uljudno društvo klijentele iz Vicenze, kao i opsežnu studiju o suvremenoj ali i rimskoj arhitekturi. Zajedno su započeli putovanja u Rim gdje je Palladio naučio latinski i gdje je pravio crteže antičkih spomenika. Tijekom daljnjeg boravka u Rimu od 1546. do 1547., Palladio se posvetio i studijima u Tivoliju, Palestrini i Albanu. Njegove nade da će dobiti položaj u društvu zidara svetog Petra u Rimu 1549. izjalovile su se smrću pape Pavla III. Nakon Trissinove smrti 1550., Palladio se okoristio pokroviteljstvom braće Barbaro, kardinalom Danieleom Barbarom, koji potiče njegov studij, kao i njegov mlađi brat, Marcantonio Barbaro. Palladio započinje rad na njihovoj vili Barbaro te zajedno s Danieleom putuje u Rim 1554. godine. Takvo iskustvo bilo je od neprocjenjive vrijednosti za njihov zajednički rad na novom Vitruviju kao i za projekt vile. Palladijeva je suradnja s Barbarom bila od temeljne važnosti za budućnost zrelosti njegove arhitekture.⁸⁹ Kao plod svojih

⁸⁷ Wundram M, Pape T. Palladio – The complete buildings. Taschen, Köln, 2008., str. 6.

⁸⁸ Wundram M, Pape T. Palladio – The complete buildings. Taschen, Köln, 2008., str. 7.

⁸⁹ Tavernor, Robert. Palladio and Palladianism, Thames and Hudson, London 1991., str. 48.

putovanja po Rimu, 1554. godine predstavlja djelo *L'Antichità di Roma*.⁹⁰ Nakon ilustriranja Vitruvijeve Deset knjiga s komentarima Danielea Barbari iz 1556. godine, 1570. godine u Veneciji izdaje vlastitu knjigu pod nazivom *I quattro libri dell'architettura*. Djelo sadrži Palladijeve vlastite nacрте, slaveći čistoću i jednostavnost klasične arhitekture. Neke od tih ideja zaživjele su samo na papiru, dok su druge poput brojnih vila doživjele svoju izgradnju. Jasnoća knjige inspirirala je brojne mecene i druge arhitekte. Za svojeg života, Palladio je izgradio brojne palače, vile i crkve, te postao najznačajnijim arhitektom tog razdoblja, čiji je utjecaj dopro sve do daleke Sjeverne Amerike. Dosta njegovih projekata izvedeno je nakon Palladijeve smrti 1580. godine. Paladijanska je arhitektura postala vrlo popularna ne samo u talijanskim zemljama, već i u Njemačkoj, Nizozemskoj, Skandinaviji i Istočnoj Europi, te formira najvažnije korijene engleske arhitekture 17. i 18. stoljeća.

Zahvaljujući iskustvu proučavanja antičkih spomenika koje je stekao tijekom svojih boravaka u Rimu, Palladio se nije zadovoljavao samo ilustracijama, pokušao je doprinijeti primjedbama i objašnjenjima određenih nejasnoća u Vitruvijeve tekstu od kojih neka postoje čak i danas, nakon brojnih godina istraživanja Vitruvija. Detaljnijim proučavanjem njegovih ilustracija vidimo da je koristio sumarne ilustracije Giocondovog izdanja iz 1511. godine kao polaznu točku za rekonstrukciju vlastitih. Njegove knjige su se pokazale praktičnijima od svih prijašnjih, vjerojatno zbog izravnog iskustva gradnje, jer je znao problemima prići s tehničke strane, ali i s estetske, uz puno razumijevanje za idealne proporcije.

Kao što je već ranije spomenuto, primjerak Vitruvijeve Deset knjiga iz Zriniane iz 1629. godine zapravo je pretisak mletačkog *quarto* izdanja iz 1584. godine. Kao što sam Alessandro de' Vecchi spominje u uvodnom dijelu knjige, „genijalni njemački izumitelj Giovanni Chrieger“ pažljivo je i vrlo marljivo izradio matrice po Palladijevim ilustracijama. O samom Chriegeru malo se toga može pronaći. Pod imenima Ioannes Pomeranus Criegher ili njemačkoj inačici Johann Krüger pronalazimo tek da je ovaj graver, suradnik Francesca de' Franceschija, djelovao u periodu između 1568. i 1584. godine. Palladijeve su ilustracije znatno smanjene u veličini. Prilikom procesa novog rezanja za uključivanje u dva izdanja iz 1567. godine, neke su slike obrnute, promijenjeno im je mjerilo i neki detalji, a fine linije gravura su se izgubile u Chriegerovom mnogo grubljem drvorezu. Francesco de Franceschi bio je Barbarov pouzdani saveznik, izdaje Serliovu knjigu posvećenu Barbaru 1566. godine.

⁹⁰ Wundram M, Pape T. Palladio – The complete buildings. Taschen, Köln, 2008. , str. 7/8.

Ova je knjiga također sadržavala drvoreze Giovannija Chriegera,⁹¹ što dodatno naglašava ranije spomenutu vezu koja je postojala između Chriegera i Franceschija. Godine 1567. izlaze dva izdanja Vitruvija s komentarima Danielea Barbaro od kojih je jedno bilo na latinskom jeziku. Latinsko izdanje čini se da nije bilo puka kopija talijanskog izdanja koje je izašlo iste godine. Nedostaju uvodna riječ izdavača, poglavlje o Vitruvijevo životu, i formalni predgovor, iako se javlja svojevrsan uvod. Kroz deset knjiga nailazimo na čak 135 ilustracija, od kojih se dvije ilustracije ponavljaju. Ovo izdanje sadrži tri originalna Marcolinijeva crteža, nekoliko crteža iz talijanskog *quarto* izdanja te četrnaest drugih ilustracija. Za razliku od talijanskih izdanja iz 1556. i 1567. godine, ovo izdanje posvećeno je Antoineu Perrenoto, kardinalu Granvelle, koji je kao Barbaro bivši student umjetnosti Sveučilišta u Padovi. Za ovo izdanje Palladio je dobio narudžbu da izradi ilustraciju tlocrta grčke kuće koja se ne nalazi dva ranije spomenuta talijanska izdanja. Varijanta ovog tlocrta javlja se u Palladijevom djelu *Quattro libri* izdanom samo tri godine ranije.

Razlike između prvog izdanja iz 1556. godine i zagrebačkog primjerka u Zriniani iz 1629. godine vidljive su već kod same naslovnice. Dok Barbarovo izdanje iz 1556. godine prikazuje slavluk u svim svojim detaljima, sa ženskim figurama u nišama, u luku i na području atike, u zagrebačkom se primjerku elementi arhitekture, točnije stupova te polukružnog zabata, tek naziru. Ilustracija do te mjere posjeduje brojne detalje da se osjeća strah od praznog prostora. I ova je ilustracija bogato ispunjena ljudskim figurama koje dominiraju te vedutom grada u pozadini. Naslovnica iz 1556. godine nosi natpis I DIECI LIBRI DELL'ARCHITETTURA DI M. VITRUVIO TRADUTTI ET COMMENTATI DA MONSIGNOR BARBARO ELETTO PATRIARCA D'AQVILEGGIA. Con due Tauole, l'una di tutto quello fi contiene per i Capi nell'Opera, l'altra per dechiaratione di tutte le cofe d'importanza. IN VINEGIA PER FRANCESCO MARCOLINI CON PRIVILEGGI. MDLVI smješten u samoj atici slavluka. Slijedi posveta kardinalu Ippolitu d'Este, te ilustracija ruševina koja zauzima cijelu stranicu. U zagrebačkom primjerku, ova je ilustracija izostala, dok je posveta splitskom biskupu smještena prije same naslovne stranice. Zbog različitog oblika i veličine slova i drugačijeg tretiranja margina, događa se da poglavlja knjiga često nisu smještena na istoj stranici. Tako već kod Prve knjige uočavamo da je predgovor Barbarovog izdanja iz 1556. godine smješten odmah pri vrhu stranice, dok se u zagrebačkom primjerku on nalazi tek na sredini stranice. Izdanje iz 1556. godine nastavlja ilustracijom muških figura sličnih atlasima, koji prislonjeni uz stup pridržavaju ostatak prikazane konstrukcije. Ova je

⁹¹ The Rise of the Image: Essays on the History of the Illustrated Art Book, Rodney Palmer, Thomas Frangenberg, ur. Ashgate Publishing, Ltd., 2003., str.110.

ilustracija također izostala u zagrebačkom primjerku no iduća ilustracija, prikaz karijatida pojavljuje se u obje knjige. Na prvi pogled nema neke razlike, no tek pažljivijim gledanjem uočavamo da su ilustracije zapravo obrnute, ova u zagrebačkom primjerku nešto je manja te se različito tretiraju u okviru ostatka stranice. U izdanju iz 1556. godine (nadalje u tekstu prvom izdanju) ilustracija je smještena ispod nekoliko redaka teksta, dok je ilustracija zagrebačkog primjerka smještena u sredinu stranice, između teksta pri vrhu i na samom dnu stranice. Već na idućoj stranci zagrebačkog primjerka pronalazimo malu ilustraciju odsječka jednog zida na dvije etaže sa stupovima i prozorima koje o prvom izdanju nema. Ispod nje stoji komentar o arhitektu koji ne smije biti arogantan i pohlepan već dobrog raspoloženja i vjeran. Idućih je nekoliko stranica u obje knjige bez ilustracija, a onda se pojavljuju tri manje ilustracije geometrijskih likova, točnije šesterokuta, kvadrata i trokuta, upisanih u krug. Ilustracije se pojavljuju u obje knjige, no ponovno uočavamo neke promjene. U prvom izdanju ilustracije su smještene horizontalno na kraj stranice, ispod teksta, prikazujući šesterokut, trokut pa kvadrat. U zagrebačkom je primjerku ilustracija mnogo veća, smještena vertikalno, uz rub unutrašnje margine tako da je s ostale tri strane okružena tekstem. Ilustracija je ponovno obrnuta pa prikazuje prvo kvadrat, trokut pa tek onda šesterokut. U Prvoj knjizi, u poglavlju o osnovama arhitekture javlja se pokušaj njezine podjele pomoću vitičastih zagrada koje u obje knjige izgledaju pomalo nespretne i kao da su rukom docrtane nakon što je knjiga već tiskana. Ipak, u prvom je izdanju to malo spretnije, urednije i preglednije riješeno. Autor nakon nekoliko stranica teksta donosi tlocrt hrama s 8 stupova na pročelju. Tlocrt se pojavljuje u oba izdanja, ponovo s nekim manjim promjenama i razlikama. Prvo izdanje donosi ovaj tlocrt na novoj stranici, bez ikakvog teksta, pomalo nespretno centrirano tako da u dnu stranice ostavlja nešto više slobodnog mjesta. Zagrebački primjerak smješta tlocrt hrama u sredinu stranice, između teksta s gornje i donje strance, proporcije hrama djeluju nešto promijenjene, a razlika je i u tome što je ova ilustracija dobila i objašnjenje, pa tako unutar samog tlocrta upisuje riječi PRONAO (pronaos, odnosno predvorje grčkog hrama) i PIANTA ICHNOGRAPHIA unutar same cele. Prvo izdanje na daljnjim je stranicama nastavilo s prikazima tlocrta hrama i njegovog presjeka, dok su te ilustracije u zagrebačkom primjerku izostale. Za razliku od prvog izdanja, zagrebački primjerak prikazuje ilustraciju presjeka na kojoj je uočljivo šest jonskih stupova te niša u samoj sredini. Zanimljivo baš kod te ilustracije je činjenica da se ona pojavljuje na čak nekoliko mjesta u knjizi (na 119. i 196. stranici), dok u prvom izdanju ova ilustracija uopće ne postoji. Prvo izdanje nadalje donosi presjek istog onog hrama s osam stupova na pročelju, specifičan po tome što je horizontalna ilustracija smještena preko čak dvije stranice, ali i po

tome što se dvije polovice istog presjeka ponešto razlikuju u prikazu detalja. I ovaj je ilustracija izostala u zagrebačkom primjerku. Sličan slučaj kao ilustracije geometrijskih likova, ponovno nalazimo u četvrtom poglavlju Prve knjige o odabiru zdravih mjesta za izgradnju gdje autor donosi ilustracije različitih linija, pod pravim i širokim kutom, kruga i polukruga. Linije i ostali elementi nisu posloženi jednakim redoslijedom, a razlikuju se i po tome što u jednom izdanju cijela je ilustracija smještena horizontalno, a druga vertikalno, iako su obje ilustracije uklopljene u daljnji tekst tog poglavlja. Zagrebački primjerak ove ilustracije donosi nešto nespornije, linije i krugovi djeluju pomalo nepravilni, ponovno kao da su crtani rukom, a objašnjenja ilustracija smješteni su s njihove lijeve i desne strane. Barbarovo izdanje iz 1556. godine donosi nam preko pola stranice veliku ilustraciju poručene kule s čije prednje strane možemo zaviriti u njezinu porušenu unutrašnjost. Ovaj iznimno bogato i detaljno ukrašen crtež ne pojavljuje se u zagrebačkom izdanju, no u njemu pronalazimo jedan sasvim drugačiji prikaz tornja i načina na koji on nastaje. Svaki je dio ove ilustracije označen pojedinim slovom i u tekstu detaljno objašnjen kako bi bilo što razumljivije svim čitateljima. Kako bi što vjernije popratio tekst koji slijedi, Barbarovo izdanje iz 1556. godine donosi nam prikaz vjetrova, a nakon njega preko cijele stranice tlocrt gradskih zidina i kula, ulazi čak u detalje do te mjere da preko cijele stranice prikazuje tlocrt jedne od ugaonih kula. Zagrebačkom primjerku ne nedostaje prikaz vjetrova, samo je ponešto izmijenjen, a tlocrt gradskih zidina ne samo da je upola manji, već je posve drugačijih proporcija, s prikazom osam (umjesto šest) kula. Ovim ilustracijama završava Prva knjiga, nakon koje slijedi knjiga koja se bavi građevnim materijalima i konstrukcijom zidova, a sukladno s temom, autor donosi i ne tako brojne ilustracije kao u nekim drugim poglavljima. Rijetke ilustracije u obje knjige pronalazimo tek u poglavljima o opeci i kamenju, te oblicima zidanja, nakon čega slijedi Treća knjiga. Kao što je ranije spomenuto, zanimljivo je što ova knjiga u zagrebačkom primjerku ne počinje na novoj stranici kao što je slučaj s većinom drugih knjiga. Upravo bi ova knjiga trebala biti posebno važna zbog teme hramova kojom se bavi. Nakon uvodnog teksta, u prvom izdanju iz 1556. godine nalazimo preko cijele stranice ilustraciju tlocrta hrama s dva stupa na pročelju. Ove ilustracije nema u zagrebačkom primjerku, ali se pojavljuje ilustracija tlocrta hrama s četiri stupa na pročelju i začelju (amfiprostil), koja se javlja i u izdanju iz 1556. Ono što je javlja u obje knjige je ilustracija pročelja hrama s četiri stupa, iako postoje manje razlike. Ilustracija u zagrebačkom primjerku nešto je manja, skromnija u detaljima, i dok prvo izdanje donosi ilustraciju preko stranice koja je veća od ostatka stranica u knjizi zbog čega je preklopljena kako bi se knjiga mogla zatvoriti, zagrebačka ilustracija toliko je umanjena da je smještena posred stranice, a s gornje i donje stranice nalazimo tekst.

Obje knjige dalje donose brojne tlocrte različitih hramova. Tako u obje knjige možemo vidjeti hram s predvorjem s prednje i stražnje strane okružen stupovima, hram okružen stupovima s prednje i bočnih strana, kao i isti takav tlocrt kojem su dodani stupovi unutar same cele. U obje knjige možemo vidjeti preko dvije stranice detaljan prikaz pročelja hrama s deset kompozitnih stupova, sa skulpturama na vrhu zabata. Iako su proporcije i veličina ilustracija malo promijenjeni, razlike nalazimo uglavnom u detaljima, uočavamo da je ovog puta zagrebačko izdanje nešto raskošnije i bogatije u svojim detaljima nego izdanje iz 1556. godine. U oba slučaja lijeva strana ilustracije prikazuje konstrukciju, dok nam desna dočarava sve detalje i ukrase koje možemo vidjeti golim okom. Slijede ilustracije koje potvrđuju poglavlje o specijalnim oblicima hramova. Tlocrt jednog takvog hrama prati ilustracija pročelja istog, s jonskim stupovima. Prikazana je samo lijeva polovina hrama, dok na idućoj stranici u nastavku vidimo prikaz bočne strane hrama, njegove jonske stupove te teksturu zida u pozadini. Kod svih ovih ilustracija ne možemo govoriti o nekim većim razlikama, uglavnom ih uočavamo u detaljima, razrađenosti ilustracija i njihovom smještaju u odnosu na tekst i stranice u knjizi. Nadalje u tekstu nailazimo na ilustracije baze stupova, te obje knjige prikazuju ilustracije primjerice astragala, tora i plinte. Ilustracije su u obje knjige smještene pri dnu stranice, zajedno s objašnjenjima pojedinih prikazanih dijelova. Najveća razlika je pomalo deformiran izgled ilustracija iz zagrebačkog primjerka, kao da su nabrojani dijelovi prikazani u nekoj drugačijoj perspektivi. Nastavno na tu temu slijedi presjek kapitela, prikazujući dijelove poput abaka, ehina, anula ili pak voluta. Ilustracije koje su izdavač i umjetnik u Barbarovom izdanju iz 1556. godine smještaju preko dvije stranice, u zagrebačkom je izdanju smješteno na jednoj, djelujući kao neka vrsta nastavka ilustracije ispod, odnosno sa prethodne strane. Autor u oba izdanja donosi veoma detaljne prikaze, bilo da se radi o samom presjeku stupova ili prikazu zabata i trabeacije, sa svim detaljima arhitrava te friza koji prikazuje metope i triglife, ako i ostale sitnije detalje poput tenija, regula, mutula i guta. Smještaj dviju ilustracija na istu, odnosno različite stranice ponovno uočavamo kod prikaza tlocrta stupa koji je u prvom izdanju iz 1556. smješten na zasebnu stranicu, ispod teksta, dok je u zagrebačkom izdanju na istoj stranici s ovom ilustracijom smještena i ilustracija detaljno prikazanom kapitela. Zagrebačko izdanje Vitruvija završava prikazom presjeka stupa s kanelirama na kojem se vidi kako među pojedinim kanelirama na stupu treba biti pravi kut. Ista ilustracija nalazi se i u izdanju iz 1556. godine s ovog puta nešto manjom ilustracijom nego je ova prva. Slijedi Četvrta knjiga s temom nastanka dorskog, jonskog i korintskog stupa. Još se jednom (posljednji put) ponavlja da ova knjiga, odnosno poglavlje ne počinje na novoj stranici kao u Barbarovom izdanju iz 1556. godine. Ovdje, kao i

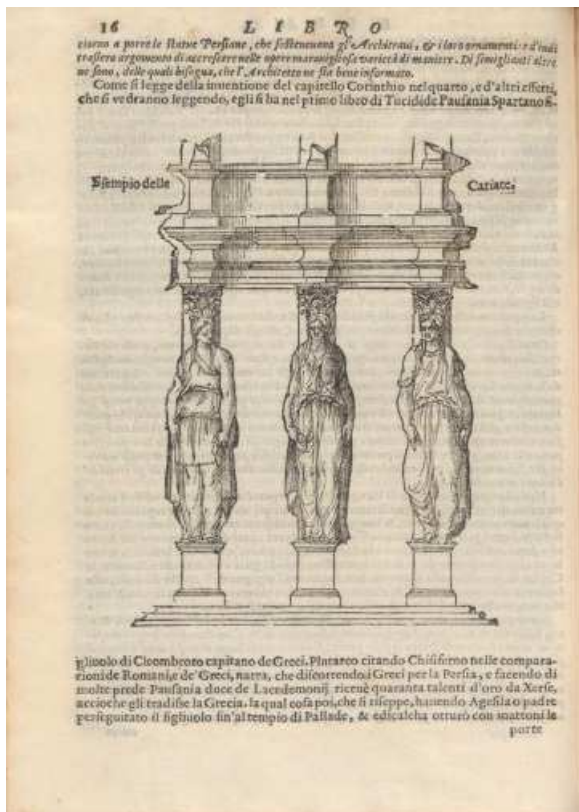
kod Treće knjige, poglavlje započinje nastavljajući se na prethodno, na istoj stranici. Drugo poglavlje o ornamentu stupova donosi nam ilustraciju krovnih konstrukcija, posebno zanimljivu jer, iako nema većih razlika osim obrnutosti crteža, najdrastičniju promjenu vidimo u načinu na koji su ilustracije postavljene u obje knjige. Dok je ilustracija u izdanju iz 1556. godine postavljena horizontalno, u skladu s listanjem stranica knjige, u zagrebačkom je izdanju cijela ilustracija postavljena vertikalno, tako da crteži gledaju prema unutrašnjim marginama knjige, a čitatelj je prisiljen zarotirati cijelu knjigu kako bi bolje proučio ilustraciju i pročitao tekst ispod pojedinih prikaza. Ovo nam poglavlje donosi i ilustraciju trabeacije, s posebno istaknutim bukranijem. Iako se u obje knjige radi o ilustraciji istog motiva, one ga prikazuju na sasvim drugačiji način, iz dvije posve različite perspektive, s posebnim naglaskom na triglife i metope u izdanju iz 1556. godine. Dvije knjige na sasvim drugačiji način kroz ilustracije prikazuju dorski oblik građenja kojim se bavi ovo poglavlje, nakon čega slijedi poglavlje o podjeli broda i predvorja. Obje knjige na tu temu prikazuju tlocrt hrama s predvorjem s četiri stupa (prostil). Obrnuto od već uobičajenog, ovog puta je ilustracija iz zagrebačkog izdanja nešto veća i postavljena na praznu stranicu, dok je u izdanju iz 1556. godine ilustracija postavljena na donju polovinu stranice, ispod samog teksta. Kao i u ranijim poglavljima u knjizi, uz tlocrt prostila, autor donosi i ilustraciju njegovog pročelja sasvim drugačije tretirajući isti motiv u dvije knjige. Ilustracija u Barbarovom izdanju iz 1556. djeluje možda pomalo suzdržano kad ju usporedimo sa zagrebačkim primjerkom. Giovanni Chrieger radi malo veći odmak od Palladijevih originala i daje si više slobode, jačim naglašavanjem bijelih stupova u pročelju od tamne pozadine zida. Najveća razlika uočava se kod tri skulpture na vrhu zabata, nazvanih akroterij. Riječ je o čestom prikazu muških likova, s kopljem u ruci i kacigom na glavi. No Chrieger je u svojim ilustracijama uzeo nešto više „pjesničke slobode“ upravo na primjeru akroterija. Svojim skulpturama u ruke daje različito oružje, a pod noge središnje skulpture polaže neman s kojom se hrabar muškarac bori. Nakon ovih ilustracija, u ovom poglavlju slijedi tlocrt periptera (hrama koji je sa svih strana okružen nizom stupova). Zagrebački primjerak donosi samo polovinu tlocrta periptera, ali zato prikazuje i njegovo pročelje sa šest dorskih stupova. Brojne ilustracije slijede na temu vrata hramova, čije se razlike uglavnom uočavaju u samom rasporedu ilustracija, a slijedi prikaz etrurskih, te kružnih hramova gdje se možda uočava najveća razlika. Chrieger je Palladijevu ilustraciju toliko umanjio da je gotovo neprimjetna u odnosu na originalnu ilustraciju koja u izdanju iz 1556. godine zauzima cijelu stranicu, no osim samog tlocrta donosi nam i presjek kružnog hrama po visini. Na tlocrtu žrtvenika ponovno možemo vidjeti kako Chrieger okreće samu ilustraciju od originalne i postavlja ju u smjeru prema gore, za razliku od izdanja iz

1556. čija ilustracija gleda prema unutrašnjoj margini knjige. U Petoj knjizi o javnim građevinama najviše govori o forumu, bazilikama i teatru. Chrieger nam najprije donosi detaljan tlocrt rimskog foruma s objašnjenjima pojedinih dijelova, a onda prikazuje tlocrt rimske bazilike – komunalne višenamjenske građevine reprezentativnog karaktera koja je bila u sklopu foruma. Barbarovom izdanju iz 1556. godine nedostaje ovaj tlocrt samog foruma, već odmah donosi tlocrt bazilike, neznatno drugačijeg od Chriegerovog. Slijedi ilustracija bočne strane bazilike s nišama i skulpturama unutar njih (ista je izostala iz zagrebačkog izdanja), a potom ilustracija presjeka same bazilike s pogledom na njezinu konstrukciju i unutrašnjost, koja se javlja u oba izdanja i to preko dvije stranice, što zapravo ni nije tako neuobičajeno sudeći prema ranijim primjerima. Nakon poglavlja o riznicama, zatvorima i vijećnicama, slijedi poglavlje na temu rimskog i grčkog kazališta, koje je za tadašnje ljude bilo iznimno važna građevina, a sada zahvaljujući Vitruviju i Palladiju, ponovno raste zanimanje za kazalište kakvo je bilo u doba antike. U poglavlju o harmoniji dotiče se tonova i notnih zapisa, što je popraćeno jednostavnim ilustracijama kako bi svi dobili uvid u ovu kompliciranu temu koje se Vitruvije dotaknuo, iznimno bitnu kad je kazalište u pitanju. Iako dosta pojednostavljeni, zbog svoje znatne veličine, čini se da su upravo prikazi tih tonova i notnih zapisa Chriegeru iznimno bitni. Obje knjige donose i ilustraciju koja se tiče kazališne akustike, nakon čega slijedi poglavlje o planu kazališta. Iz ilustracija koje su prisutne u obje knjige dobivamo uvid o tome kako bi kazalište trebalo izgledati u svom tlocrtu, kako izgleda njegovo pročelje, u presjeku dobivamo uvid u konstrukciju, kaveu za gledatelje i stepenište, a autori su se potrudili ilustracijama prikazati i samu scenu koja je sigurno bila najraskošniji dio kazališta. Zagrebački primjerak Vitruvija donosi tek jednu ilustraciju tlocrta javnog kupališta i njegov presjek, koje se ne nalaze u prvom izdanju, čime završava ova i počinje Šesta knjiga o privatnim kućama. Ako se malo bolje pogleda, uočljiva je gotovo neprimjetna pogreška, zagrebačko izdanje naime ima dvaput prvo poglavlje, pravo prvo poglavlje o građenju kuća prema svojstvima mjesta, i poglavlje koje bi trebalo zapravo biti drugo, o proporcijama i mjerama kuća gdje je očito došlo do tiskarske pogreške. Oba izdanja donose tlocрте i presjeke privatnih kuća, no zagrebački primjerak ovog puta prednjači u broju tlocrta kuća, dok izdanje iz 1556. godine ima nešto više prikaza presjeka i samih pročelja. Do kraja knjige, izdanje iz 1556. donosi tek jednu ilustraciju koja je u zagrebačkom primjerku izostavljena i počinje Sedma knjiga, posljednja knjiga koja se u današnjem smislu bavi pitanjem arhitekture. Riječ je o knjizi koja se bavi završnim radovima, ponešto o podovima i obradi zida. Ovo veoma

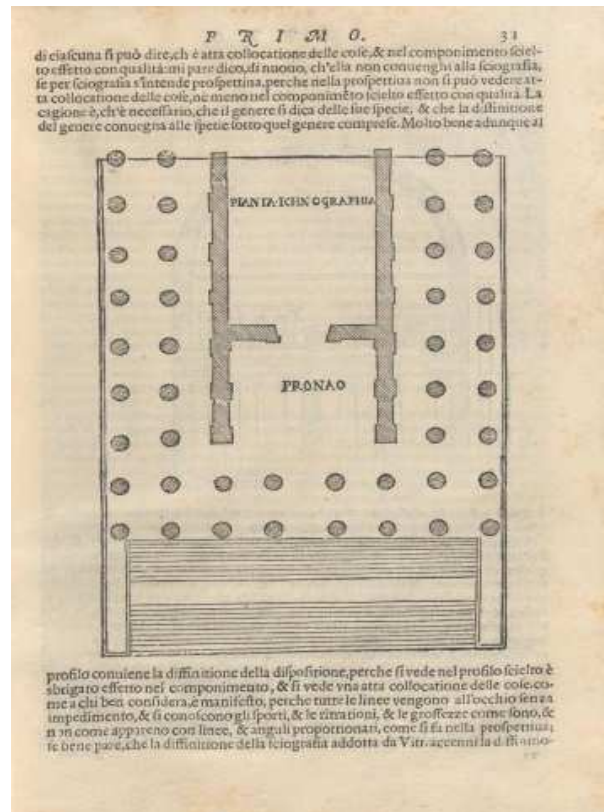
kratko i sažeto poglavlje donosi tek ilustraciju o polaganju podova. Posljednje tri knjige, o vodi (i vodovodima), izradi satova i strojevima danas više ne spadaju u područje arhitekture.⁹² Osmu knjigu o vodi donosi tek dvije ilustracije – prikaz planine i izvora, te naprave nazvane *chorobate* – vrste libele koja se koristila u antici.⁹³ U zagrebačkom primjerku ovoj je napravi posvećeno nešto više pažnje, ilustracija je znatno veća, prikazana na idućoj stranici, ali i u vertikalnom položaju kako bi stala preko cijele stranice. Nakon kratke Osme knjige, slijedi Deveta knjiga koja donosi uglavnom prikaze geometrijskih likova i crteža o izradi satova, tabele dužina, širina i veličina zvijezda na gotovo deset stranica, u dijelu o astrologiju donosi nam prikaze kretanja planeta, zupčanike i druge dijelove satova, a za kraj nam donosi i prikaz kalendara s odgovarajućim horoskopskim znakovima. Na ovu posljednju ilustraciju Chrieger je obratio posebnu pažnju što je vidljivo iz veličine ilustracije postavljene na zasebnu stranicu. Deseta knjiga donosi nam prikaze ilustracija raznih strojeva za dizanje, ali i drugih strojeva. Obje knjige donose detaljne ilustracije riječnih kotača za crpljenje vode i mlinova, a vidimo i prikaz kola s konjima. Bez ilustracija, renesansnom bi čovjeku, ali i nama danas, brojni Vitruvijeve pojmovi i naprave bile posve nejasne i vjerojatno bi nakon antike pale u zaborav. Iako nam Vitruvije originalno donosi svega deset ilustracija koje nažalost nisu sačuvane u originalu, renesansni su se umjetnici potrudili da što vjernije svim čitateljima prikažu svijet u kakvom je Vitruvije živio i djelovao. Iako nešto lošije kvalitete i ponešto izmijenjene, Giovanni Chrieger nam ilustracije velikog arhitekta Palladija koji ih je izradio za prvo Barbarovo izdanje iz 1556. godine. Bez obzira na sitne promjene u detaljima, čestom obrtanju ilustracija i njihovom smanjivanju u odnosu na original, Chriegerove su ilustracije iznimno važne, a služile su kao pomoć, ali i ukras ovom zagrebačkom izdanju iz 1629. godine.

⁹² Vladimir Bedenko, Pogovor. U: Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi. Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 222.

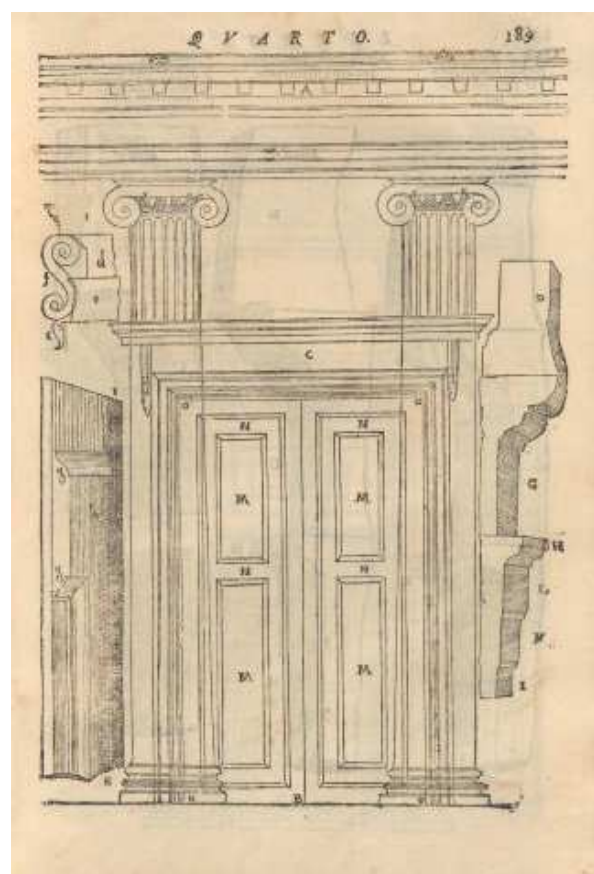
⁹³ Naprava je bila sastavljena od drvenog okvira izrađenog u obliku grede, ispunjena razinom vode, s dva nosača na kraju grede.



Prikaz karijatida



Prikaz pročelja hrama



Profilacije vrata

7. Zaključak

Marcus Vitruvius Pollio, odnosno Vitruvije, kako ga danas jednostavnije nazivamo, rimski je pisac, teoretičar, arhitekt i inženjer antičkog Rima koji je djelovao u 1.st.pr.Kr. Njapoznatiji je kao autor djela *De Architectura* koje je gotovo neviđenu slavu postiglo u razdoblju renesanse. Zahvaljujući mnogim istraživanjima, danas znamo da je djelo bilo poznato još i u srednjem vijeku. Svoje djelo od deset knjiga, odnosno poglavlja, Vitruvije je posvetio caru Augustu. Već oko 1486. godine u Rimu Giovanni Sulpizio da Veroli izdaje prvu tiskanu ediciju Vitruvijeve *Deset knjiga o arhitekturi*. Ne tako mnogo vremena kasnije, ova se sve značajnija knjiga počela prevoditi i na narodne jezike, kako bi bila dostupna svima. Dva takva primjerka danas nalazimo u zagrebačkim bibliotekama, točnije u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci te knjižnici palače HAZU. Riječ je o talijanskom izdanju s komentarima Danielea Barbara iz 1629. godine i njemačkom prijevodu Walthera Hermanna Ryffa iz 1548. godine, značajnom i jer je nakon nekoliko vlasnika pripadao Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom. Iako je riječ o istome djelu s komentarima njihovih autora radi lakšeg razumijevanja te brojnim ilustracijama koje za Vitruvija nisu bile toliko značajne, razlike među njima su očite. Počevši od samog jezika, do naslovnica, indeksa pojmova, raznih astroloških tabela, popisa sadržaja i ilustracija sa početka ili kraja knjige, do razlika u nekim tiskarskim odlikama poput oblika i veličine slova, različitog numeriranja stranica. Ipak, najveće razlike uočavamo u usporedbi samih ilustracija. U njemačkom izdanju, koje je nastalo ranije, osjeća se snažan utjecaj gotike i sjevernjačkih likovnih utjecaja. Pokušaj da se Vitruvijeve antički svijet približi suvremenom čovjeku očit je i kroz nekoliko ilustracija koje prikazuju gotičku katedralu, arhitekturu koja se duboko ukorijenila u ove prostore Europe. Dok se njemačko izdanje nešto više orijentiralo na prikaze ljudskih likova, primjerice karijatida i atlasa, prilično malim razmjerima ilustracija pomalo zanemaruje brojne tlocrte koje nalazimo raskošno prikazane često preko cijele stranice u talijanskom izdanju. A kako niti u jednom trenutku ne bi bilo zabune, autor njemačkog izdanja uz ilustracije dodaje i detaljna objašnjenja što i zašto prikazuju. Neovisno o razlikama, oba su umjetnika, Giovanni Chrieger i Peter Flötner, zahvaljujući svojim ilustracijama doprinijeli većem razumijevanju antičkog svijeta i same arhitekture.

Od kraja 18. i početka 19. stoljeća počinju se pojavljivati kritička izdanja Vitruvija, zasnovana na modernim metodama kritike teksta. Kako se Vitruvijeve tekst brojnim prijepisima još od srednjeg vijeka počeo kvariti, istraživači teksta uspoređivali su sve rukopise i rekonstruirali tzv. genealogije rukopisa, da bi ustanovili koji su rukopisi stariji i bliži izvornom tekstu, kakav je stigao do srednjeg vijeka, a koji su rukopisi iz njih proizašli. Schneider 1807. godine izdaje prvo kritičko izdanje 19. stoljeća, a uslijedili su Rose-

Müllerovo izdanje 1867. godine i njegovo drugo izdanje Rose iz 1899. Krohnovo izdanje iz 1912. godine, standardno dvojezično izdanje Franka Grangera iz 1931. godine i Fensterbuchovo izdanje obilježili su 20. stoljeće. Nažalost, nije izašlo niti jedno hrvatsko izdanje, ali je 1951. u Sarajevu izdan prijevod prof. Matije Lopca u tzv. „bosanskoj varijanti hrvatsko – srpskog“ jezika. Riječ je o prijevodu Roseova izdanja iz 1899. godine, ilustriranog s 56 slika koje su uglavnom prenesene iz njemačkog prijevoda Franza Rebera iz 1865. godine.⁹⁴ U izdanju Golden Marketinga, Instituta građevinarstva Hrvatske nastaje posljednje hrvatsko izdanje, odnosno prijevod Vitruvija na hrvatski jezik iz 1999. godine.

⁹⁴ Vladimir Bedenko, Pogovor. U: Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi. Golden marketing, Zagreb, 1999. str. 229/230.

8. Popis literature

- Ackerman, James S. Palladio, Penguin Books, 1966.
- Bregovac Pisk, Marina, Ivan Kukuljević Sakcinski - sakupljač umjetnina; u: Muzeologija, no.32, travanj 1995., str. 14 – 22.
- Gudelj, Jasenka, Dubravka Botica. katalog izložbe ARTE ET MARTE: Knjige o arhitekturi u Zriniani, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb, 2012.
- Günther, Hubertus, Les ouvrages de l'architecture publiés par Walther Hermann Ryff à Nuremberg en 1547 et 1548, u: Deswarte-Rosa, Sylvie (Hrsg.): Sebastiano Serlio à Lyon: architecture et imprimerie, Bd. 1, Lyon 2004, str. 501-503.
- Krinsky, Carol Herselle. Seventy-Eight Vitruvius Manuscripts. u: Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, Vol. 30 (1967), str.. 36-70.
- Kruft, Hanno Walter. A History of Architectural Theory from Vitruvius to the Present, Princeton University press, N. Y., 1994.
- Rowland, Ingrid D. Vitruvius in Print and in Vernacular Translation: Fra Giocondo, Bramante, Raphael and Cesare Cesariano, str.105 - 121; u: Paper palaces, The Rise of the Renaissance Architectural Treatise, edited by Vaughan Hart with Peter Hicks, Yale University Press, New Haven and London, 1998
- Mance, Ivana. Ivan Kukuljević Sakcinski : povijest umjetnosti i politika u Hrvatskoj druge polovine 19. Stoljeća. Doktorska disertacija. Zagreb, 2009./2010.
- McEwen, Indra Kagis. Vitruvius, Writing the body of architecture, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2003.
- Palmer, Rodney, Thomas Frangenberg, ur. The Rise of the Image: Essays on the History of the Illustrated Art Book, Ashgate Publishing Limited, England, 2003.
- Tavernor, Robert. Palladio and Palladianism, Thames and Hudson, London 1991.
- Tomić, Radoslav. Slika Mateja Ponzonija Pončuna u crkvi Sv. Nikole u splitskom Velom Varošu, u: Kvartal, VI – 1/2 (2009), str. 98-100.
- Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi, Građevinska knjiga a.d., Beograd, 2006.
- Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi, Golden marketing, Zagreb, 1999.
- Wiebenson, Dora. Architectural theory and practice from Alberti to Ledoux. Chicago: Architectural Publications, 1982.
- Wundram M, Pape T. Palladio – The complete buildings. Taschen, Köln, 2008.
- Zgaga, Višnja. Ivan Kukuljević Sakcinski i njegov doprinos zaštiti pokretne kulturne baštine; u: Muzeologija, no.32, travanj 1995., str.7 – 13.
- Internetski portali: - <http://architectura.cesr.univ-tours.fr/traite/Auteur/Barbaro.asp?param=en>

- http://digi.ub.uniheidelberg.de/diglit/vitruvius1548?sid=10d325ecb34b83146782ffd4100f27d8&ui_lang=eng